

התעללות כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם: עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

מיכאל (מיקי) שינדלר* וישראל (איסי) דורון**

התעללות כלפי זקנים מצד אנשים עמם יש להם יחסי אמון ובפרט צאצאיהם היא תופעה מוכרת בישראל. מאמר זה מתמקד בפלח של אותה אוכלוסייה – זקנים אשר אינם נופלים בצורה ברורה להגדרה החוקית של "חסרי ישע", החשופים להתעללות מצד צאצאיהם כתוצאה מפסיכופתולוגיה של הפוגעים וכל זאת בשעה שאותם צאצאים מסרבים לסיוע טיפולי ושיקומי. זקנים אלו מצויים במלכוד: מחד גיסא הם מעוניינים להפסיק את ההתעללות הפוגעת בהם והמסכות להם נזק, ומאידך גיסא, היות שמדובר בכך או בבת הסובלים ממגבלות נפשית, התמכרות או קושי אחר, מתקשים לפעול משפטית כנגדם. עם זאת, לעיתים זקנים אלו מוכנים לפעול משפטית להפסקת ההתעללות וזאת במידה שההתערבות תלווה בטיפול שיביא מזוור אף לפוגעים. במקרים רבים הטיפול הכרחי כדי למנוע את המשך ההתעללות.

המאמר מתמקד בחוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א–1991. בוחן אם חוק זה נותן מענה ראוי לתופעת ההתעללות וההזנחה והאם יש מקום לעצב הסדר משפטי חלופי שיאפשר הגנה טובה יותר או יכולות התערבות ראויות יותר. ההתמקדות בחוק למניעת אלימות במשפחה נעשתה הן משום שהחוק מאפשר שימוש בהתערבות טיפולית והן משום שהחוק ניתן ליישום גם במקרים של זקנים שאינם "חסרי ישע".

הטענה המועלית במאמר זה היא שהמענה שניתן על ידי חוק למניעת אלימות במשפחה אינו מספק, השימוש בהוראת הטיפול אינו שכיח, וכפועל יוצא

* מיכאל (מיקי) שינדלר, ד"ר למשפטים, מרצה בבית ספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן ומכללת אשקלון ומנהל עמותת "יד-ריבה, סיוע משפטי לקשיש".

** פרופ' ישראל (איסי) דורון, ד"ר למשפטים, מכהן כראש החוג לגרונטולוגיה בפקולטה למדעי הרווחה והבריאות באוניברסיטת חיפה ויו"ר הועד המנהל של עמותת "המשפט בשירות הזיקנה". מאמר זה מבוסס בחלקו על עבודת הדוקטורט – מיכאל (מיקי) שינדלר ההגנה המשפטית על הזקן החוסה: חקר ההסדר המשפטי של חוק ההגנה על חוסים, התשכ"ו–1966 (חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן, 2012). העבודה נכתבה בהנחיית פרופ' רות קנאי מהפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר-אילן ופרופ' ישראל (איסי) דורון מאוניברסיטת חיפה.

אנו מבקשים להודות לעו"ד רבקה בן צבי-פיזום, שלומית ברנס, מיכל וזנר ויעל וקסמן ולחברי כתב עת המשפט על הערותיהם התורמות.

במקרים רבים התעללות שמופנית כלפי זקנים על ידי צאצאיהם נמשכת. על כן, יש מקום להציע הסדר חלופי שייתן מענה ראוי יותר לתופעה זו. ההסדר המוצע כולל שני שינויים מהותיים: הראשון הוא ביצוע שינויים והתאמות בבתי המשפט לענייני משפחה כך שיישמו ויפעלו על פי עקרונות ודרכי הפעולה של בתי המשפט הטיפוליים ובפרט הפעלת התערבות סמכותית טיפולית לשם הפניית הפוגעים לטיפול ושיקום, כולל ליווי ופיקוח. השינוי השני הוא הקמת והתאמת מסגרות טיפוליות עבור הפוגעים הסובלים מלקויות נפשיות, התמכרויות וקשיים אישיים נוספים, כך שבית המשפט אכן יוכל להפנות את הפוגעים למסגרות המתאימות להם.

א. מבוא. ב. היקף תופעת התעללות בזקנים, היבטיה ודרכי ההתמודדות עמה; 1. הגדרת תופעת ההתעללות בזקנים והיקף התופעה; 2. התעללות והזנחת הזקן כתופעה ייחודית של התעללות והזנחה; 3. התעללות זקנים על ידי בני משפחותיהם; 4. תאוריות מרכזיות לתופעת ההתעללות והזנחת הזקנים; 5. השלכות בריאותיות; 6. דרכי התמודדות עם תופעת ההתעללות – חוקי הגנה לזקן. ג. בית המשפט לענייני משפחה והתמודדות עם תופעת ההתעללות בזקנים; 1. בית משפט לענייני משפחה – בין משפט לטיפול; 2. חוק למניעת אלימות במשפחה – רקע כללי; 3. חוק למניעת אלימות במשפחה – תכלית החוק; 4. התחייבות לקבל טיפול – בין הוראת החוק ליישומו בפועל. ד. פתרונות מוצעים, דרכי התמודדות, אכיפה והתערבות המדינה; 1. בתי משפט טיפוליים; 2. בתי משפט טיפוליים הם הגורם הראוי להתמודדות עם התעללות כלפי אוכלוסיית הזקנים; 3. הצורך בהקמת מסגרות טיפוליות ושיקומיות מתאימות לפוגעים. ה. סיכום.

א. מבוא

מרים, אישה עצמאית בשנות השמונים לחייה, מתגוררת בדירתה יחד עם בתה. לדברי מרים, אף שבתה אינטליגנטית ומוכשרת מאוד, היא שוהה רוב היום בבית, בודדה, מתוסכלת וממורמרת על כך שלא הקימה משפחה ושאינה עובדת. הבת מאשימה את מרים בצרותיה, צועקת ונוזפת בה. מרים מתארת את מצבה כאורחת בלתי־רצויה בביתה שלה. נוסף על ההתעללות הנפשית, הבת חיה על חשבונה של מרים. כמו כן, לאחרונה אף פגעה בה באופן פיזי. אף שהבת מעולם לא אובחנה, מרים, בני משפחתה וכן אנשי מקצוע משוכנעים שהיא סובלת מהפרעה נפשית כלשהי שמונעת ממנה לחיות חיים עצמאים ונורמטיביים. כל ניסיון מצד מרים לשכנע את בתה כי תפנה לאבחון ולסיוע נפשי ושיקומי נענה בשלילה מוחלטת. מרים מסרבת לפנות למשטרה או לכל התערבות משפטית אחרת שעלולה להוביל למאסר של בתה או להרחקתה מביתה. לדבריה, על אף ההתעללות, מדובר בבתה, היא מרחמת עליה ואף חשה אשמה על כך שהיא "יצאה ככה". עם זאת, היא כן מוכנה לפעול משפטית אם פעולה זו תביא להתערבות טיפולית

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם: עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

ושיקומית שתסייע לה. שהרי, כפי שמרים אומרת, "זה לא היא, אלא זה "המחלה" (להלן: "המקרה של מרים")¹.

יצחק, בסוף שנות השבעים לחייו, סיעודי, סובל מדמנציה, זקוק לסיוע בהאכלה ובשתייה. יצחק התגורר יחד עם אשתו ובנו. הבן התעלל באביו פיזית ונפשית ובין השאר כפה עליו לצעוד, לשתות, להתרחץ, וכל זאת בליווי צעקות ואיומים. כדברי בית המשפט: "ההתרחשות שתוארה [...] כללה כפייתו [...] ע"י הנאשם [הבן], לשתות מים על ידי פתיחה בכוח של פיו ושפיכתם לתוכו, כשהדבר מלווה בכיטויים קשים ומאיימים ולאחר מכן גרירתו לאמבטיה, הרמת רגליו בכוח, רחיצתו הממושכת שם, בעודו רועד מקור". בשל מצבו, יצחק לא היה מסוגל להתנגד למעשיו של בנו (להלן: "המקרה של יצחק")².

מקרים אלו הם שניים מתוך רבבות מקרים שבהם זקנים החיים בישראל סובלים מהתעללות מצד אנשים שעמם יש להם יחסי אמון בכלל, ומצד צאצאיהם בפרט. עם זאת, יש ביניהם הבדל מהותי: יצחק "חסר ישע"³, אשר אינו מסוגל להגן על עצמו ולחלץ את עצמו מהתעללות המופנית כלפיו. במקרים מעין אלו וכדי להגן על אותם "חסרי ישע" נקבעה "חובת דיווח"⁴. ואכן, בשל ערנותם של אנשי מקצוע, הובא עניינו של יצחק בפני בית משפט, וזה הרשיע את הבן בהתעללות בחסר ישע,⁵ מה שהביא להפסקת ההתעללות. מאידך גיסא, במקרה של מרים, ההתעללות נמשכה משום שמרים אינה "חסרת ישע", והיא מסרבת לפעול במישור המשפטי, אלא אם כן התערבות זו תביא לידי כך שבתה תקבל סיוע טיפולי ושיקומי.

- 1 מקרים אלו הובאו בפני הוועדה למניעת התעללות בזקן. ועדה זו פועלת מתוקף הוראות ס' 2.6 בפרק 4.14 לתקנון עבודה סוציאלית (12.10.2009) והיא כוללת עובדים סוציאליים, עורכי דין ורופאים. מיקי שינדלר, אחד מכותבי מאמר זה הוא חבר בחלק מוועדות אלו, וזאת במסגרת עבודתו כעו"ד בעמותת "יד ריבה – סיוע משפטי לקשיש".
- 2 תיאור המקרה מבוסס על ת"פ (מחוזי ת"א) 40296/99 מדינת ישראל נ' שמעון (פורסם בנבו, 15.4.2002). יש לציין כי נוסף על הרשעת הבן שהוא בנו החורג, אף אשתו של הזקן הורשעה בהתעללות.
- 3 ס' 368 א לחוק העונשין, התשל"ז-1977 מגדיר חסר ישע כ"מי שמחמת גילו, מחלתו או מוגבלותו הגופנית או הנפשית, ליקויו השכלי או מכל סיבה אחרת, אינו יכול לדאוג לצורכי מחייתו, לבריאותו או לשלומו" וזאת, כל עוד אין ביכולתו להתגונן ולהיחלץ מההתעללות המופנית כלפיו. לעניין זה ראו ת"פ (מחוזי נצ') 1209/01 מדינת ישראל נ' כרמלי (פורסם בנבו, 25.12.2005); דרורה נחמני-רוט, רינת וייגלר, שרה אלון ופאני יוז מיהו "חסר ישע"? המלצות ועדת ההיגוי הבין-משרדית לעניין הגדרת האדם הזקן כ"חסר ישע" 7 (2011); פרשנות זו אף עולה בקנה אחד עם דברי ההסבר לחוק המדגישים כי חסר ישע הוא אותו אדם שאין בכוחו להגן על עצמו. ראו דברי הסבר להצעת חוק העונשין (תיקון מס' 31) התשמ"ט-1989, ה"ח 1947.
- 4 ס' 368 ד(א) לחוק העונשין מציין כי "היה לאדם יסוד סביר לחשוב כי זה מקרוב נעברה עבירה בקטין או בחסר ישע בידי האחראי עליו, חובה על האדם לדווח על כך בהקדם האפשרי לעובד סוציאלי שמונה לפי חוק או למשטרה; העובר על הוראה זו, דינו – מאסר שלושה חדשים". ס' 368 ד(ב) מחיל את חובת הדיווח על אנשי מקצוע המצוינים בסעיף וקובע ענישה חמורה יותר במקרים של הפרה.
- 5 עניין שמעון, לעיל ה"ש 2.

במסגרת מאמר זה נבקש להתמקד – בדומה למקרה של מרים – באותו פלח של אוכלוסיית הזקנים שאינם נופלים בצורה ברורה להגדרה החוקית של "חסר ישע",⁶ אולם הם חשופים להתעללות מצד צאצאיהם בשל פסיכופתולוגיה של הפוגעים, קרי, הפרעות באישיות, מחלת נפש, התמכרות ועוד, כל זאת בשעה שאותם צאצאים מסרבים לסיוע טיפולי ושיקומי. להבנתנו, החוק העיקרי שבעזרתו ניתן להגן על אותם זקנים הוא חוק למניעת אלימות במשפחה,⁷ וזאת משני טעמים: (א) החוק מאפשר שימוש בהתערבות טיפולית נוסף על הוצאת צווי הגנה – התערבות אשר נדרשת במקרים רבים לשם הפסקת ההתעללות; (ב) החוק ניתן ליישום גם במקרים של זקנים שאינם חסרי ישע, אפשרות אשר אינה קיימת בשאר חוקי ההגנה לזקנים – חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות,⁸ חוק ההגנה על חוסים⁹ ותיקון מס' 26 לחוק העונשין.¹⁰

באופן יותר ממוקד ננסה לענות על שאלת המחקר הבאה: האם חוק למניעת אלימות במשפחה נותן מענה ראוי לתופעה של התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם, והאם יש מקום לעצב הסדר משפטי חלופי שיאפשר הגנה טובה יותר או יכולות התערבות ראויות יותר באוכלוסייה זו.

אנו מבקשים לבחון סוגיה זו בשל שכיחות התופעה,¹¹ בשל הסבל הרב הנגרם לאותם זקנים ובשל הקושי של מערכת המשפט ושירותי הרווחה לתת הגנה ראויה לאותם זקנים. בנוסף, חשיבות העיסוק בנושא עולה משום שעד היום סוג זה של מקרים, למיטב ידיעתנו, לא זכה להתייחסות מפורטת וישירה בספרות המשפטית הישראלית.¹²

6 הבחירה במונח "חסר ישע" נובעת מפרשנותו הרחבה הכוללת גם מקרים של זקנים חסויים או חוסים. ס' 1 לחוק ההגנה על חוסים, התשכ"ו-1966 מגדיר חוסה כמי "שמפאת נכות, ליקוי בשכלו או זיקנה אינו מסוגל לדאוג לצרכי חייו"; ס' 33(א)(4) לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962 מגדיר חסוי כ"אדם אחר שאינו יכול, דרך קבע או דרך ארעי, לדאוג לענייניו, כולם או מקצתם, ואין מי שמוסמך ומוכן לדאוג להם במקומו". להגדרה של המונח "חסר ישע" ראו ס' 368 לחוק העונשין.

7 חוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991.

8 חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962.

9 חוק ההגנה על חוסים, התשכ"ו-1966.

10 חוק העונשין (תיקון מס' 26), התש"ן-1989.

11 על כך שחלק ניכר מהפוגעים הם ילדים והסובלים מהתמכרות או מבעיות נפשיות ראו עליזה לב ויונתן אנסון "אלימות פיזית כלפי קשישים מצד בני משפחותיהם: שכיחות התופעה וגורמי סיכון" חברה ורווחה כח 155, 157, 171 (2008); צבי איזיקוביץ, טובה וינטרשטיין ואריאלה לבנשטיין סקר התעללות והזנחה של זקנים בישראל 35, 61 (2004) Jan R. Greenberg, Martha; McKibben & Jane A. Raymond, *Dependent Adult Children and Elder Abuse*, 2 J. ELDER ABUSE & NEGLECT 73, 74 (1990). מקרים של תלות חריפה של בוגר צעיר בהוריו כולל מגורים בביתם אינם תופעה חדשה, וניתן למצוא בספרות המחקרית עדויות שונות לקיום התופעה במדינות ותרבויות שונות. לעתים קרובות צעירים אלה מפעילים משטר טרור על בני הבית. ראו חיים עומר ואח' "מלכודת הקן הלא מתרוקן: יישום גישת ההתנגדות הלא אלימה (NVR) כגישת התערבות במקרי תלות תובענית אצל בוגרים צעירים" פסיכולוגיה עברית (2011) www.hebpsy.net/articles.asp?id=2621 (נבדק לאחרונה ב-21.1.2015).

12 ראו לדוגמה את הספרים המרכזיים בספרות הישראלית העוסקים בתחום ההתעללות וההזנחה של זקנים ובהתערבויות החוקיות האפשריות להתמודד עמו: בן-ציון כרם הגנה על זקנים: החלת

התעללות והזנחה כלפי זקנים חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

לטענתנו, התשובה לשאלת המחקר היא כי המענה המשפטי הטיפולי הקיים בחוק למניעת אלימות במשפחה אינו מספק, ובמקרים רבים ההתעללות נמשכת. לפיכך, יש מקום לבצע כמה שינויים בהסדרים המשפטיים בישראל שלהבנתנו יהיה ביישומם כדי להביא לשיפור המצב הקיים בתחום בישראל. על רקע דברים אלה, חשיבותו של המאמר היא בתרומתו האפשרית לגיבוש מענה הגנתי, טיפולי, רחב, מקיף וראוי יותר לתופעה הקשה והשכיחה של ההתעללות בזקנים חסרי ישע על ידי צאצאיהם.

מבנה המאמר יהיה כדלקמן: לאחר הפרק הראשון (פרק המבוא) נבהיר בפרק השני מהי אותה תופעה הקרויה ההתעללות בזקנים – היקפה, היבטיה ודרכי ההתמודדות עמה. בפרק השלישי נרחיב על בית המשפט לענייני משפחה, על חוק מניעת אלימות במשפחה ועל הפער הקיים בין האפשרות להורות על טיפול באמצעות החוק לבין יישומה בפועל, מה שמונע במקרים רבים את הפסקת ההתעללות. בפרק הרביעי והאחרון נציע פתרונות לתופעה של התעללות בזקנים על ידי צאצאיהם.

ב. היקף תופעת התעללות בזקנים, היבטיה ודרכי ההתמודדות עמה

חקר תופעת ההתעללות בזקנים החל בשנות השבעים למאה הקודמת.¹³ בשנות השמונים הפך הנושא לחלק מהותי מהשיח הציבורי ומהשיח המחקרי.¹⁴ שני גורמים עיקריים הובילו לכך: הגברת המודעות הציבורית לאלימות במשפחה והגידול בהיקף האוכלוסייה הזקנה.¹⁵ בארץ

חוקים מדרוך למטפלים (2002); אורלי אינס קניג, שרה אלון וורד בן דוד התעללות בזקנים: התערבות ומניעה (2007); שרה אלון, מיכאל (מיקי) שינדלר, ישראל (איסי) דורון ופאני יוז זקנים בסיכון: היבטים משפטיים, טיפוליים ואתיים (2013). כולם מתמקדים בהקשרים שמהם עולה שמדובר בזקנים שהם בחזקת "חסרי ישע", חוסים, חסויים וחסרי כשירות משפטית, משמעותם המשפטית של מושגים אלה בחוקים הרלוונטיים.

13 ראו לדוגמה MARILYN R. BLOCK & JAN D. SINNOTT, THE BATTERED ELDER SYNDROME: AN EXPLORATORY STUDY (1979).

14 Georgia J. Anetzberg, *The Reality of Elder Abuse*, in THE CLINICAL MANAGEMENT OF ELDER ABUSE I (2005).

15 אינס קניג, אלון ובן דוד, לעיל ה"ש 12, בעמ' 27. אוכלוסיית הזקנים בישראל מהווה כעשרה אחוזים מכלל האוכלוסייה ומונה מעל שמונה מאות אלף תושבים. בדומה למתרחש בעולם המערבי, גם בישראל אוכלוסיית הזקנים הולכת וגדלה. במרוצת המחצית השנייה של המאה העשרים גדל שיעור הזקנים באוכלוסייה פי שלושה. יתרה מזאת, בתוך אוכלוסיית הזקנים אנו עדים לגידול משמעותי במספרם של בני 75 ומעלה ומאז 1955 גדל מספרם כמעט פי עשרה. המשמעות היא לא רק שאוכלוסיית הזקנים גדלה, אלא שאוכלוסיית הזקנים עצמה מזדקנת. ראו ג'ני ברודסקי, יצחק שנוור ושמואל באר קשישים בישראל: שנתון סטטיסטי 2014 (2014): ג'ני ברודסקי ומיכאל דייזיס "דמוגרפיה ואפידמיולוגיה של ההזדקנות ואוכלוסיית הזקנים" הזדקנות וזיקנה בישראל 287, 287–334 (ארנולד רוזין עורך, 2003).

החלו לחקור את נושא ההתעללות בזקנים לראשונה רק בסוף שנות השמונים.¹⁶ עם זאת, המודעות לתופעה והצורך להתמודד עמה גברו בעיקר מאז ראשית שנות האלפיים.¹⁷

1. הגדרת תופעת ההתעללות בזקנים והיקף התופעה

סקר לאומי מקיף ראשון שנעשה לבחינת היקף תופעת ההתעללות בזקנים בישראל המתגוררים בקהילה (להלן: "סקר") העלה ממצאים קשים ביותר.¹⁸ הסקר הצביע על כך שבמהלך 12 חודשים שקדמו לעריכת הסקר 18.4% מהזקנים היו חשופים לפגיעה אחת או יותר (אלימות פיזית ומינית, התעללות מילולית, הזנחה, הגבלת חופש וניצול כלכלי).¹⁹ שיעורים אלו גבוהים מהידועים והמקובלים בעולם. כך למשל בארצות-הברית סקר שנעשה ב-2007 הצביע על כך ש-11% מהזקנים סבלו מהתעללות כלפיהם,²⁰ ובבריטניה סקר שנערך בשנת 2006 הצביע על

- 16 ראו לדוגמה מחקריהם פורצי הדרך בישראל של אריאלה לבנשטיין ופנינה רון "דו"ח מסכם מחקר גישוש – שלב א': פגיעה בקשישים על ידי בני משפחה המטפלים בהם" (המרכז לחקר ולימוד הזיקנה, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה, 1995); אריאלה לבנשטיין ופנינה רון "דוח מסכם מחקר גישוש: פגיעה בקשישים על ידי בני משפחה המטפלים בהם, שלב ב'" (המרכז לחקר ולימוד הזיקנה, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה, 1999); אריאלה לבנשטיין ופנינה רון "פגיעה בקשישים על-ידי בני משפחה מטפלים: שכיחות התופעה בארץ, טיפולוגיה של הקרבן ושל בן המשפחה המתעלל ואטיולוגיה של התעללות" חברה ורווחה כ 175 (2000): סמיר זועבי אלימות נגד קשישים במגזר הערבי – מציאות או מיתוס (עבודת גמר לתואר "מוסמך בעבודה סוציאלית", אוניברסיטת חיפה – בית הספר לעבודה סוציאלית, 1994); מתי רונן ושמרון נייקרוג "תפישת נושא ההתעמרות בקשישים בישראל" חברה ורווחה כ 17 (1994).
- 17 ישראל דורון משפט, צדק וזיקנה 90 (2007): שרה אלון כוונת עובדים סוציאליים המטפלים בזקנים להפעיל התערבות חוקית או טיפולית במקרי התעללות בזקנים (חיבור לשם קבלת "דוקטורט לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה, 2004).
- 18 איזיקוביץ, וינטרשטיין ולבנשטיין, לעיל ה"ש 11. במחקר זה נסקרו 1,045 זקנים, בהתבסס על מדגם אקראי מייצג של אוכלוסיית הזקנים העירונית בישראל. נכללו בו נשים מגיל 60 ומעלה וגברים בני 65 ויותר.
- 19 שם, בעמ' 32. הסקר הצביע על כך ש-2% מהזקנים היו חשופים לפגיעה פיזית או מינית או שתיהן, ולהתעללות זו נוספה תמיד התעללות מסוג אחר. 8% מהזקנים נחשפו להתעללות מילולית ובכללן השפלות, צעקות ואיומים. 7% מהזקנים סבלו מניצול כלכלי. בהתייחס להזנחה – הסקר הלאומי הצביע על כך ששיעור של 25% מהנבדקים סבלו מהזנחה, ו-18% סבלו מהזנחה בצרכים ראשיים, קרי: הזנחה בתזונה, בהיגיינה ובתחום השירותים רפואיים. 7% נוספים סבלו מהזנחה בצרכים משניים, כגון שירותים ביתיים והתקנה של אביזרי עזר לשימוש הזקנים. 2.7% מהנשאלים דיווחו על הגבלת החופש: מניעת שימוש בטלפון, נעילה בבית או הגבלת השימוש בכספיהם.
- 20 המחקר נעשה בארצות-הברית על ידי National Institute of Justice בקרב 7,000 זקנים אשר התגוררו בקהילה. ראו Ron Acierno, Melba Hernandez-Tejada, Wendy Muzzy & Kenneth Steve, *The National Elder Mistreatment Study*, THE NATIONAL INSTITUTE OF JUSTICE (2008), available at <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/226456.pdf> (נברק לאחרונה ב-21.1.2016).

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

21.4% על פי הארגון הבריאותי העולמי – World Health Organization, ברוב המדינות היקף
התופעה נע בין 4 ל-6 אחוזים.²²

אין הגדרה אחת מהי ההתעללות בזקנים, ובמהלך השנים נעשה שימוש בהגדרות שונות
לחקר הנושא ואף לחקיקת חוקים. עם זאת, בקרב רוב החוקרים ישנה הסכמה כי התעללות
כלפי זקנים נעשית על ידי אנשים שעמם יש לזקן יחסי אמון, אנשים כגון בני משפחה
ומטפלים, והיא כוללת אחד או יותר מסוגי ההתעללות הבאים: פגיעה פיזית, פגיעה מינית,
פגיעה רגשית, ניצול כלכלי, הזנחה מכוונת או שאינה מכוונת. פגיעות אלו גורמות לזקן סבל
וכאב, פוגעות בזכויותיו הבסיסיות ובאיכות חייו.²³ כך למשל מרגרט הדסון (Hudson) הגדירה
את התופעה כהתנהגות הרסנית ופוגעת המכוונת כלפי הזקן והמתרחשת בהקשר של יחסי
אמון. התנהגות זו מתרחשת בעקביות ובעצמה כזו שהיא פוגעת בפגיעה פיזית או פסיכולוגית,
פגיעה חברתית או כלכלית, גורמת סבל בלתי-נחוץ, כאב, אבדן או דיכוי זכויות אנושיות, ובכך
היא פוגעת באיכות חייו של הזקן.²⁴ הסקר מגדיר התעללות פיזית כ"שימוש בכוח הגורם לנזק
פיסי וכאב כגון: חבלות, מכות חוזרות, מניעת מזון". התעללות נפשית מוגדרת כ"מעשה
מכוון ליצירת מצוקה נפשית, כאב רגשי, סבל וצער, והוא כולל: פגיעות מילוליות, בידוד,
איומים, כפייה, הפחדה, השפלה, קריאה בשמות גנאי, מניעת מידע, סילוף מידע ויצירת תלות
רגשית במטפל".²⁵ ובכל הנוגע להזנחה, הסקר מתייחס הן להזנחה מכוונת והן להזנחה שאינה
מכוונת. ההגדרות הן: "א. הזנחה מכוונת – סירוב מכוון או כישלון במילוי וסיפוק צורכי הזקן
על מנת להעניש אותו או לפגוע בו כגון: סביבת מגורים לא נקייה, תנאי חיים מסכנים, מניעת
שירותים בריאותיים ונפשיים, הזנחה פיזית. ב. הזנחה לא מכוונת – חוסר תשומת לב המוביל
לכישלון במתן מענה לצרכי הזקן. נובע מחוסר יכולת המטפל לתת טיפול הולם בשל
מוגבלותו".²⁶ דוגמה נוספת להגדרה של הזנחה היא הגדרתם של אלון ודורון: "חסך בצרכים
בסיסיים או בשירותים חיוניים לבריאות הזקן (מזון, תרופות, טיפול רפואי, סיוע בתפקוד),
הנגרם על-ידי מניעה (במעשה או במחדל) ו/או בידוד הזקן ו/או נטישתו, מצד מי שאחראי
בפועל (אדם שלהלכה ולמעשה לקח על עצמו את התפקיד לדאוג לזקן ולטפל בו, כגון
אפוטרופוס או מטפל בשכר), או כזה הנתפס כאחראי על הטיפול והדאגה לצרכי חייו של הזקן
(למשל בן משפחה המשמש כמטפל עיקרי). התוצאה של הזנחה תהיה לרוב שינוי לרעה

21 *The UK Study of Abuse and Neglect of Older People* (2007), available at http://www.globalaging.org/elderrights/world/2007/Briefing_paper_Prevalence.pdf (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

22 *Abuse of Elderly*, WTO, available at http://www.inpea.net/images/Elder_Abuse_Fact_Sheet.pdf (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

23 אריאלה לבנשטיין "התעללות בזקנים מצד בני משפחה מטפלים" הודקנות וזיקנה בישראל 707 (ארנולד רוזין עורך, 2003).

24 Margret Hudson, *Analysis of the Concept of Elder Mistreatment: Abuse and Neglect*, 1 ELDER ABUSE & NEGLECT 5 (1989).

25 איזיקוביץ, וינטרשטיין ולבנשטיין, לעיל ה"ש 11, בעמ' 3.

26 שם.

באורח חייו של הזקן, פגיעה בזכויותיו הבסיסיות, סבל, נזק, עלייה ברמת הסיכון ופגיעה בשלומו של הזקן ובביטחוננו.²⁷

התייחסות נבדלת לכל אחת מתופעות אלו ניתן למצוא בחקיקה. כך למשל סעיף 368 לחוק העונשין, אשר כותרתו "התעללות בקטין או בחסר ישע" קובע כי "העושה בקטין או בחסר ישע מעשה התעללות גופנית, נפשית או מינית, דינו – מאסר שבע שנים" ניתן לראות כי המחוקק לא הכליל במסגרת הגדרה זו ניצול כלכלי. סעיף 337 לחוק העונשין מתייחס להזנחה: "המפר לא הצדק כדין את חובתו לספק לפלוני צרכי מחיה או לדאוג לבריאותו ולמנוע התעללות בו, חבלה בגופו או פגיעה אחרת בשלומו ובבריאותו, ומסכן או עלול לסכן בכך את חייו, או פוגע או עלול לפגוע בכך בבריאותו פגיעת קבע, דינו – מאסר שלוש שנים".

בניגוד לתופעה של התעללות והזנחה המתרחשים במסגרת יחסי אמון וקרבה, אלימות חוץ־ביתית מופנית אל הזקן על ידי גורמים זרים, לרוב באופן חד־פעמי, למשל במהלך שוד.²⁸ כאמור במסגרת מאמר זה נדון בתופעה של התעללות כלפי הזקן בידי צאצאיו.

2. התעללות והזנחת הזקן כתופעה ייחודית של התעללות והזנחה

ההתעללות בזקן היא חלק מתופעה רחבה יותר של התעללות הבאה לידי ביטוי בקרב אוכלוסיות שונות בחברה והגדרת על ידי בני משפחתם או אנשים אחרים שאתם הם מקיימים קשרי אמון. למרות הדמיון במאפיינים בין תופעת ההתעללות בזקן והזנחתו לבין תופעת ההתעללות בקטינים,²⁹ בנשים³⁰ ובאחרים, להתעללות בזקנים מאפיינים ייחודיים בשל אפיוניה הייחודיים של הזקנה. אפיונים אלו כוללים: (א) מצב בריאותם של הזקנים – אף שההזדקנות ואריכות הימים יכולות להביא עמן המשך צמיחה והתפתחות אישית, היא מביאה עמה הפחתה הדרגתית בתפקוד מערכות פיזיולוגיות שונות.³¹ פעמים נלווית לה גם ירידה קוגניטיבית

27 ש.ם.

28 דפנה סידס־כהן ושמוליק חזקיה "אלימות כלפי זקנים והתעללות בהם" (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, 2008).

29 למאפיינים הדומים של התעללות בזקנים והזנחתם מחד גיסא, והתעללות בקטינים והזנחתם מאידך גיסא, ראו Carmel Bitondo Dyer, Marie-Therese Connolly & Patricia McFeeley, *The Clinical and Medical Forensics of Elder Abuse and Neglect, in ELDER MISTREATMENT: ABUSE, NEGLECT AND EXPLOITATION IN AN AGING AMERICA* 339 (Richard J. Bonnie & Robert B. Wallace eds., 2003).

30 על תופעת האלימות כלפי בנות זוג ראו הדר דנציג־רוזנברג ודנה פוג' "כשאבה כואבת": על דילמת ההתחשבות בבקשתן של נשים החיות בצל האלימות להקל בענישת הפוגע" מחקרי משפט כו 589, 613–622 (2010). ניתן להצביע על מאפיינים דומים לסוג זה של אלימות ולהתעללות בזקנים כגון: יחס אמביוולנטי של הנפגע לפוגע; בידוד חברתי של הנפגע. מובן שאלימות כלפי בנות זוג מתרחשת גם בגיל הזקנה. עם זאת, כפי שיובהר בפרק זה, להתעללות בזקנים ולהזנחתם מאפיינים ייחודיים, וזאת בשל אפיונים ייחודיים לזקן.

31 נכון לשנת 2013 עמד שיעור הזקנים המוגבלים אשר נזקקו לעזרה בביצוע פעולות יומיומיות, כגון רחצה והלבשה על 16% מאוכלוסיית הזקנים. כמו כן, 32% מהזקנים אשר גרו בקהילה התקשו או כלל לא יכלו לבצע פעולות הקשורות למשק הבית (כגון ניקיון, קניות וסידורים מחוץ למשק הבית). ראו ברודסקי, שונר ובאר, לעיל ה"ש 15.

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם :
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

מסוימת.³² כך למשל אצל חולים בדמנציה.³³ הידרדרות במצב הבריאותי של הזקן מקשה על יכולתו להגן על עצמו מפני ההתעללות שאליה הוא חשוף; (ב) קיום מערך ערכים וסדר עדיפויות מגובש – בניגוד, למשל, לקטינים בגילאים צעירים מאוד או לאנשים בעלי מוגבלות שכלית קשה ביותר, לאוכלוסיית הזקנים תפיסת עולם הכוללת ערכים והעדפות. אי לכך, אלא אם כן ישנה פגיעה מהותית בכשרותם המשפטית, יש להתחשב בתפיסת עולמם, ולהימנע מלקבל החלטות במקומם;³⁴ (ג) יחס אמביוולנטי של הזקן הנפגע כלפי הפוגע – במקרים רבים לזקן הסובל מהתעללות או מהזנחה יחס אמביוולנטי אל הפוגע. מחד גיסא הוא מעוניין להפסיק את ההתעללות ואת ההזנחה הפוגעות בו והמסכות לו נזק, ומאידך גיסא, הוא מתקשה לפעול נגד הפוגע בשל יחסי הקרבה שהתפתחו עמו.³⁵ כפי שנרחיב בהמשך המאמר, ליחס אמביוולנטי זה השלכות משמעותיות על האופן שבו יש להפעיל את המערכת המשפטית כנגד תופעת ההתעללות; (ד) יכולת כלכלית – פעמים רבות הזקן הוא בעל רכוש, מה שמהווה זרז לניצולו הכלכלי, ופעמים רבות אף לסוגי התעללות נוספים.³⁶

3. התעללות זקנים על ידי בני משפחותיהם

אף שתופעת ההתעללות בזקנים היא תופעה רחבה, שקרבנותיה הם בדרך כלל נשים מעל גיל שבעים וחמש שלהן בעיות בתפקוד הפיזי והקוגניטיבי וללא רשת תמיכה מספקת, הרי מדובר לרוב ב"עניין משפחתי". כלומר, מחקרים אמפיריים מלמדים כי התופעה מתרחשת לרוב במעטפת של מגורים משותפים של הקרבן יחד עם הפוגע.³⁷ יתרה מכך, המחקרים המנתחים את זהות מאפייני התוקפן מלמדים כי רוב הפוגעים הם בני משפחה, בעיקר בני זוג או צאצאים בוגרים.³⁸ המחקרים מצביעים על כך שהצאצאים סובלים בדרך כלל מבעיות נפשיות או

32 Neena L. Chappell & Heather A. Cooke, *Age Related Disabilities – Aging and Quality of Life*, in INTERNATIONAL ENCYCLOPAEDIA OF REHABILITATION (J.H. Stone & M. Blouine eds., 2010)

33 קבוצת מחלות שבהן נפגע התפקוד הקוגניטיבי והמנטלי של האדם – פגיעה הדרגתית בזיכרון, ביכולת החשיבה, בהתמצאות בזמן ובמרחב, ביכולת לזהות אנשים וחפצים ובאופן כללי יכולת לבצע פעילויות יומיומיות ולתקשר עם הסביבה. מחלה זו מהווה את אחד הגורמים העיקריים למוגבלות בקרב זקנים, ושכיחותה נאמדת בכ- 10% מבני 65 ומעלה וכ- 30% בגיל 85 ומעלה. מחלת האלצהיימר היא השכיחה מבין מחלות אלו – כ- 60%-70% מכלל חולי הדמנציה לוקים בדמנציה מסוג זה. מחלת האלצהיימר מתאפיינת בהידרדרות הדרגתית לאורך 7-10 שנים. ראו "מהי דמנציה?" *משרד הבריאות* Background.aspx (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

34 קניג, אלון ובן דוד, לעיל ה"ש 12, בעמ' 115.

35 שם, בעמ' 83.

36 איזיקוביץ, וינטרשטיין ולבנשטיין, לעיל ה"ש 11, בעמ' 51.

37 שם, בעמ' 54-60; קניג, אלון ובן דוד, לעיל ה"ש 12, בעמ' 23.

38 שם, בעמ' 22, 24; איזיקוביץ, וינטרשטיין ולבנשטיין, לעיל ה"ש 11, בעמ' 54-60. על כך שמרבית הפוגעים הם בני זוג או צאצאים בארצות הברית ראו Acierno, Hernandez-Tejada, Muzzy & Steve, לעיל ה"ש 20. מחקר זה מבחין בין סוגי התעללות – כאשר מדובר בהזנחה

מהתמכרויות לאלכוהול ולסמים.³⁹ כמו כן, תלות כלכלית בזקן, בעיות תעסוקה ומשברי חיים כגון גירושין עלולים אף הם להוות גורמי סיכון.⁴⁰

4. תאוריות מרכזיות לתופעת ההתעללות והזנחת הזקנים

לתופעת ההתעללות בזקנים והזנחתם כמה תאוריות מרכזיות: (א) תאוריות תוך-אישיות ובין-אישיות – תאוריות אלו מתמקדות במאפייניו של הקרבן ובמאפייניו של הפוגע. התאוריה התוך-אישית מדגישה את הפסיכופתולוגיה של הפוגע – הפרעות באישיות, מחלת נפש, התמכרות, עבריינות – כמסבירה את התנהגותו הפוגענית. ברוח דברים דומה גם התאוריה הבין-אישית העוסקת במערכת יחסים פתולוגית שבין הקרבן לפוגע;⁴¹ (ב) מודל הלחץ המצבי – העומס והלחץ המוטל על המטפל העיקרי בזקן עלול ליצור אצלו מצוקה אשר יש בה כדי להוביל להתעללות או להזנחה;⁴² (ג) תאוריית התלות ההדדית – ההתעללות מתרחשת בשל קשר תלתי שנוצר בין הקרבן לפוגע;⁴³ (ד) תאוריית החליפין – תאוריה זו גורסת כי קשרים חברתיים קשורים בתגמול ובסנקציות. ככל שתגבר תלותו של הזקן במטפל, תופחת יכולתו לתגמל את המטפל. במצב זה עלול המטפל לחוש תסכול ומלכוד, ובשל כך להתעלל בזקן ולהזניח אותו;⁴⁴ (ה) תאוריות של למידה חברתית והעברה בין-דורית – ההתעללות וההזנחה נלמדות בתוך המשפחה. הפוגע נחשף להתנהגות זו בתוך משפחתו, והיא נתפסת כהתנהגות מקובלת בעת כעס ותסכול; (ו) תאוריית הבידוד החברתי – בידודו של הזקן מהחברה הסובבת אותו, בדרך כלל בעקבות היציאה ממעגל העבודה ומהירידה ברמה התפקודית שלו, חושף אותו ביתר קלות להתעללות ולהזנחה;⁴⁵ (ז) עמדות שליליות כלפי זקנים – תפיסה זו גורסת כי התעללות בזקנים והזנחתם מתרחשת בעיקר בשל גישה חברתית שלילית "גילנות" (Ageism) כלפי הזקנה.⁴⁶ יש לציין כי ישנם גם מקרים שבהם מתרחשות פגיעות בזקנים בשל כעס רגעי או

71 ניצול כלכלי מרבית הפוגעים הם צאצאים ומאידך גיסא באלימות פיזית ומינית לרוב מדובר בבני זוג. בהתעללות נפשית החלוקה דומה 25% בני זוג ו-19% צאצאים.
 39 ראו המקורות בה"ש 11; ענת ענבר, חיה נבו וסוזן להמן "יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה – עשור לפעילותן" משפחה במשפט ב 25, 48 (2008), שם מציינות המחברות כי באותם מקרים המופנים אל יחידות הסיוע של אלימות של בנים נגד הוריהם שבהם ההורים מבקשים צו הגנה לרוב מדובר בבנים חולי נפש או מכורים לסמים.
 40 איזיקוביץ, וינטרשטיין ולבנשטיין, לעיל ה"ש 11, בעמ' 54–66.
 41 קניג, אלון ובן דוד, לעיל ה"ש 12, בעמ' 21.
 42 שם, בעמ' 22.
 43 שם; איזיקוביץ, וינטרשטיין ולבנשטיין, לעיל ה"ש 11, בעמ' 4.
 44 קניג, אלון ובן דוד, לעיל ה"ש 12, בעמ' 22.
 45 שם.
 46 גישה או הבניה חברתית זו הקרויה "גילנות" (Ageism) רואה בזקנים אוכלוסייה חלשה, תלותית ונזקקת אשר אינה מסוגלת לדאוג לעצמה, לעבוד, ליצר ועוד. הבניה זו נשענת על דעות קדומות וסטריאוטיפים אשר מתעלמים מכך שרבים מן הזקנים הם בריאים, כשירים ומסוגלים לדאוג לעצמם ולתרום לחברה. גילנות זו מובילה להפליה של אוכלוסיית הזקנים ולגילויי עוינות כלפיהם בשל גילם. כאמור, זו אחת הסיבות להתעללות בזקנים ולהזנחתם. לעניין תופעת ההתעללות בזקנים בכלל ובנשים זקנות בפרט ראו איזיקוביץ, וינטרשטיין ולבנשטיין, לעיל ה"ש 11, בעמ' 3.

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

התגוננות מפני מעשה הזקנים עצמם. מקרים שכאלה שאינם נכנסים בדרך כלל להגדרה של "התעללות" בשל אופיים החד-פעמי והיעדר ממד האכזריות וההשפלה הנדרש בדרך כלל ל"התעללות".⁴⁷

קצרה היריעה במסגרת מאמר זה לדון בכל התאוריות והנסיבות שבגינן התעללות יכולה להתרחש ובאופן שבו החברה ובכללה מערכת המשפט פועלת, אם בכלל, למגרה. כאמור, במסגרת מאמר זה נתמקד בעיקר באותם צאצאים הסובלים מפסיכופתולוגיה, קרי, התאוריה התוך-אישית, וזאת בשל שכיחות התופעה, הישנותה והקושי במתן מענה עבודה.

5. השלכות בריאותיות

ההשלכות הבריאותיות הפיזיות והנפשיות של ההתעללות חמורות ביותר וכוללות פגיעה קשה בבריאותם של הזקנים וביכולותיהם התפקודיות. עקב ההתעללות וההזנחה סובלים הזקנים פעמים רבות מדיכאון או מחרדה אשר עלולים לזרז מחלות וליקויים בריאותיים נוספים, כמו: דלקת ריאות, לחץ דם גבוה, בעיות בלב ועוד.⁴⁸ כפועל יוצא שיעורי צריכת שירותי הבריאות כמו גם שיעורי התמותה גבוהים יותר בקרבם מאשר זקנים אחרים.⁴⁹

6. דרכי התמודדות עם תופעת ההתעללות – חוקי הגנה לזקן

אף על פי שחקר התופעה של התעללות בזקנים החל בישראל רק בסוף שנות השמונים למאה הקודמת, התמודדו רשויות הרווחה ושלטונות החוק עם מקרים של התעללות בזקנים מאז ימיה הראשונים של המדינה.⁵⁰ התמודדות זו נעשת באמצעות שימוש בכלים שונים ומגוונים ובדיסציפלינות שונות, כגון: התערבות טיפולית וסיוע סוציאלי או התערבות משפטית.⁵¹ מרבית התכניות בתחום הטיפולי בקהילה עוסקות בשיחות ייעוץ, תיווך ואספקת שירותים תומכים כגון: מועדון חברתי, מרכז יום,⁵² גמלת סיעוד,⁵³ ולעתים אף הוצאת הזקן למסגרת מוסדית. בכל הנוגע לזקן החשוף להתעללות, ישנה חשיבות רבה למסגרות אלו, בשל הוצאתו של הזקן מהמעגל הסגור המבודד שבו הוא חשוף להתעללות.

47 על כך שעבירת התעללות היא לרוב סדרה מתמשכת של מעשים הטומנים בחובם אכזריות הטלת אימה והשפלה ראו ע"פ 4596/98 פלונית נ' מדינת ישראל, פ"ד נד(1) 145, פס' 12–15 לפסק דינה של השופטת ביניש (2000); עניין שמעון, לעיל ה"ש 2.

48 Elder Abuse, THE CANADIAN RESOURCE CENTRE FOR VICTIMS OF CRIME (2006), available at http://www.crcvc.ca/docs/elder_abuse.pdf (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

49 Xinqi Dong, *Medical Implications of Elder Abuse and Neglect*, 21 CLIN. GERIATR. MED. 293 (2005).

50 דורון, לעיל ה"ש 17, בעמ' 90–91.

51 שם, בעמ' 83, לעניין ההתערבות המשפטית ככלי חשוב ביותר בהתמודדות עם תופעות ההתעללות.

52 מסגרת מיועדת לזקנים המוגבלים בתפקוד.

53 סיוע סיעודי בבית ובקהילה באופן שיאפשר המשך חיים עצמאיים בקהילה למרות המוגבלות הפיזית של הזקן. ראו פרק י' לחוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], התשנ"ה–1995.

בכל הנוגע להתערבות המשפטית, המחוקק היה ער לכך כי לעתים רבות ההתערבות המשפטית צריכה להביא בחשבון היבטים טיפוליים, ועל כן החוקים אשר תכליתם בין השאר להגן על שלום הזקן מעניקים סמכויות שונות לאנשי מקצוע מתחומי הטיפול, ובפרט לעובדים סוציאליים לפי החוק ובתוארם הקודם "פקידי סעד".⁵⁴ כפי שצוין, נוסף על חוק למניעת אלימות במשפחה, חוקים אלו כוללים את חוק הכשרות המשפטית והאפוסטרופוסות, חוק ההגנה על חוסים ותיקון מס' 26 לחוק העונשין – פגיעה בקטינים וחסרי ישע.⁵⁵ לחקיקה זאת חשיבות רבה במתן מענה לתופעה של התעללות בזקנים כפי שניתן לראות בין השאר בפסיקה.⁵⁶ עם זאת, חקיקה זו אינה רלוונטית במקרים שבהם דן מאמר זה, משום שהיא

54 חוק להחלפת המונח פקיד סעד (תיקוני חקיקה), התשע"א–2010.
 55 נוסף על חוקי הגנה אלו בוודאי ישנה חקיקה נוספת ענפה הן במשפט הפלילי והן במשפט האזרחי שבה ניתן לעשות שימוש במקרים הרלוונטיים לשם הגנה על שלום הזקן, אך אין היא מסמיכה את העובד סוציאלי לפי החוק לפעול במסגרתה ולרוב אינה כוללת היבטים טיפוליים.
 56 חוק הכשרות המשפטית והאפוסטרופוסות מבקש בין השאר לתת מענה לאוכלוסיות הזקנים אשר בשל לקות שכלית או נפשית אינם מסוגלים לנהל את ענייניהם. ירידה משמעותית ברמתו המנטלית והקוגניטיבית של הזקן לעתים חושפת אותו ביתר קלות להתעללות והזנחה וההגנה על אותו זקן תיעשה במקרים מסוימים באמצעות הגבלת כשרותו ומינוי אפוסטרופוס עליו או באמצעות אמצעי שמירה אחרים. ראו לדוגמה אפ' 12-02-2262 (משפחה נצ') פלונית נ' פלמונית (פורסם בנבו, 30.11.2013). במקרה זה בית המשפט הורה על התקנת מצלמות בביתם של בני זוג זקנים וחסויים הסובלים מדמנציה ללא תובנה ויכולת שיפוט. לזקנים מונחה עמותה כאפוסטרופוס. מהחלטת בית המשפט עולה כי בתם של הזקנים משתלטת על ההורים ממניעים זרים, פוגעת בטיפול בהם בכך שמפטרט עובדים זרים באופן תדיר, מתגוררת בבית ההורים למרות החלטת בית המשפט שהורה לה לעזוב. מטרת התקנת המצלמות בבית הזקנים היא למנוע מהבת לפגוע בזקנים. מינוי אפוסטרופוס זר במקום הבת אף הוא נעשה כדי לשמור על שלומם. חוק ההגנה על חוסים, תכליתו בין השאר להגן על זקנים מפני התופעה של התעללות כמו גם הזנחה עצמית. החוק מעניק סמכות בלעדית לעובד סוציאלי לחוק לפעול למען הגנת הזקן באמצעות פנייה לבית המשפט. החוק מאפשר לבית המשפט ליתן כל הוראה הנדרשת לשם שמירת שלומו הגופני או הנפשי של החוסה (ס' 5 לחוק), לכפות על הזקן החוסה טיפול רפואי (ס' 6 לחוק) ואף להורות על הוצאתו למסגרת מוסדית (ס' 7 לחוק), כל זאת בכפוף לקיום תנאי סף המשתנים מסעיף לסעיף. תנאי הכרחי לשם החלת החוק הוא שהזקן "חוסה", קרי, כמי "שמפאת [...] זיקנה אינו מסוגל לדאוג לצרכי חייו" (ס' 1 לחוק). יש לציין כי ישנם מספר מועט ביותר של פסקי דין אשר ניתנו בהתאם לחוק ההגנה על חוסים ואשר פורסמו. דוגמה לפסק דין על פי החוק במקרה של התעללות על ידי צאצא ניתן למצוא במחקרו הכמותי של שינדלר אשר כלל ניתוח של 102 פסקי דין אשר ניתנו על פי חוק זה. ראו מיכאל (מיקי) שינדלר ההגנה המשפטית על הזקן החוסה: חקר ההסדר המשפטי של חוק ההגנה על חוסים, התשכ"ו–1966, 1, 90–101 (חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן, 2012). במקרה זה דובר על חוסה, בת 79, אשר סבלה מדמנציה וממחלה נוירולוגית, והייתה זקוקה לטיפול תמיכתי ורפואי, כולל מעקב נוירולוגי. הזקנה התגוררה אצל אחד מבניה והייתה נתונה להשגחתו. הבן מנע כניסת מטפלת וכן ביקורי רופא ועובדות סוציאליות. הבן אף מנע מבני משפחה נוספים להגיע ולבקר. דיווח מקופת החולים לרשויות הרווחה העלה כי הבן לא רכש תרופות בעבור האם ואף לא הביא אותה לקבלת טיפול רפואי למעלה משלושה חודשים. בית המשפט התבקש להורות לבן האחראי לחוסה לשתף פעולה עם הצוות הרפואי ולאפשר כניסה של מטפלת מחברת סיעוד, ביקורים של בני משפחה ומתן טיפול רפואי לחוסה. כמו כן, התבקש בית המשפט להורות כי אם לא ימלא האחראי אחר ההוראות הנ"ל, אזי יש להעביר את החוסה למסגרת סיעודית; חוק העונשין (תיקון מס' 26), מתמודד עם תופעת ההתעללות וההזנחה בקטינים וחסרי ישע כולל זקנים חסרי ישע

התעללות והזנחה כלפי זקנים חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

ניתנת ליישום רק כאשר מדובר בחוסים, חסויים או חסרי ישע, ואילו במקרה של מרים ובדומיו, למרות חשיפתם להתעללות, היות שהם אינם נכללים בגדר אוכלוסיות אלו, זכותם לאוטונומיה אישית מונעת מאחרים לפעול במקומם בניגוד לרצונם.⁵⁷ מאידך גיסא, השימוש בחוק למניעת אלימות במשפחה לכאורה כן יכול להוות פתרון משפטי ראוי, שהרי הוא חל גם במקרים של זקנים שאינם חסרי ישע, החשופים להתעללות מצד צאצאיהם.⁵⁸

הסמכות לדון בחוק למניעת אלימות במשפחה, לרבות הפעלת התערבויות טיפוליות, נתונה לבית המשפט לענייני משפחה.⁵⁹ לאור זאת בפרק הבא נרחיב על בית משפט זה, על מאפייניו

במישור הפלילי. התמודדות זו נעשית באמצעות סנקציה עונשית חמורה כלפי הפוגע ובאמצעות חובת דיווח המוטלת על כל אדם ובפרט על איש מקצוע אשר יש להם יסוד סביר להניח כי נעברה עברה מאלו המנויות בחוק כלפי אוכלוסיות אלו. עברות אלו כוללות בין השאר את עברת הנטישה או הזנחה לפי ס' 361 ו-362 לחוק העונשין; עברה של תקיפה או התעללות לפי ס' 368 ו-368 לחוק העונשין. יש לציין כי במסגרת התיקון הנ"ל קיים הסדר משפטי ייחודי המאפשר לעובר סוציאלי לחוק שקיבל דיווח על עברה שנעשתה כלפי קטין וחסר ישע לבקש מוועדת פטור היתר לא להעביר דיווח למשטרה, וזאת בין השאר כאשר ההתערבות הראויה היא טיפולית. לדוגמאות לשימוש שנעשה בחוק זה במקרים של התעללות או הזנחה בזקנים חסרי ישע על ידי צאצאיהם ראו עניין שמעון, לעיל ה"ש 2; ראו הכרעת הדין וגזר הדין בת"פ (מחוזי נצ') 1209/01 מדינת ישראל נ' כרמלי (פורסם בנבו, 27.11.2005). במקרה זה מדובר בנכד שעשק והזניח את סבתו; על פסיקה במשפט הזר בהקשר למשפט הפלילי ראו - <http://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/fv/vf/elder-aines/def/p22.html> (נברק לאחרונה ב-21.1.2016). בס' 2.2.1, מופיעים תקצירים של פסקי דין הדנים בהזנחה של זקנים חסרי ישע לרוב על ידי צאצאיהם.

57 הזכות לאוטונומיה אישית היא אכן זכות יסוד. ראו בג"ץ 4330/93 גאנם נ' לשכת עורכי הדין, פ"ד נ' 4(4) 221, פס' 14 לפסק דינו של הנשיא ברק (1996).

58 לעניין התפתחות חוקי ההגנה כמשקפת התפתחות היסטורית ואידאולוגית ראו Israel Doron, Sarah Alon & Nissim Ofrit, *Time for Policy: Legislative Response to Elder Abuse and Neglect in Israel*, 16 ELDER ABUSE AND NEGLECT 63 (2004). לדבריהם, הדור החקיקתי הראשון כולל את חוק ההגנה על חוסים ואת חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות. בבסיס חוקים אלה עמדה התפיסה כי עובדים סוציאליים ועובדים סוציאליים לפי החוק יוכלו לאתר את הזקנים שאינם מסוגלים לדאוג לענייניהם ולצורכי חייהם, להגן עליהם ולטפל בהם באמצעות צווים של בתי המשפט. צווים אלו יורו על התערבויות כפויות ומתערבות כגון מינוי אפוטרופוס, הוצאה למסגרת מוסדית, טיפול רפואי ועוד. הדור השני כולל את תיקון מס' 26 לחוק העונשין – פגיעה בקטינים וחסרי ישע. חקיקה זו מתמקדת בגינוי חברתי של התופעה, בדרישה כי הציבור ייקח חלק בהתמודדות עם התופעה באמצעות חובת הדיווח, וכן בענישה פלילית של הפוגע ולא בהתערבות בחייו של הנפגע. עם זאת, אף הפעלת חוק זה כפופה לכך שמדובר בזקן שהוא חסר ישע. החוק למניעת אלימות במשפחה, הדור השלישי, מבטא תפיסת עולם של התמודדות עם תופעת ההתעללות באמצעות הרחקה – צו הגנה, ובאמצעות טיפול בפוגע לדבריהם, הייחוד החקיקתי של חקיקה זו הוא במעבר אל גישה שבה הנפגע או בני משפחתו יפעלו בכוחות עצמם למיגור האלימות באמצעות הליך אזרחי מהיר. קרי, גישה של מניעה והעצמה.

59 על פי ס' 4(ג) לחוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה–1995, הסמכות לדון בתובענה על פי החוק למניעת אלימות במשפחה נתונה גם לבית משפט שלום שלא הוסמך לדון כבית משפט לענייני משפחה, וזאת כדי לאפשר לנפגע מאלימות במשפחה נגישות לבית המשפט הסמוך למקום מגוריו. כפי שיובהר בהמשך להבנתנו יש מקום לדון באלימות במשפחה ובמקרים של התעללות כלפי זקנים רק בבית משפט לענייני משפחה בכפוף להטמעת עקרונותיו ודרכי הפעולה

הטיפוליים, על חוק למניעת אלימות במשפחה ועל האופן שבו בית המשפט לכאורה יכול לעשות שימוש בחוק זה לשם התמודדות עם התופעה של התעללות בזקנים על ידי צאצאיהם.

ג. בית המשפט לענייני משפחה והתמודדות עם תופעת ההתעללות בזקנים

1. בית משפט לענייני משפחה – בין משפט לטיפול

הקמתם של בתי משפט לענייני משפחה הוסדרה במסגרת חוק בתי המשפט לענייני משפחה. חוק זה חוקק בעקבות "דו"ח הוועדה לבחינת יישום דיני משפחה" בראשותו של השופט אלישע שינבויס.⁶⁰ לבית המשפט לענייני משפחה הסמכות לדון בתובענה אזרחית בין בני משפחה שעילתה סכסוך בתוך המשפחה. לאור זאת, בית המשפט לענייני משפחה לכאורה מהווה כתובת טבעית שאליה יש לפנות במקרים של אלימות בתוך המשפחה כולל התעללות כלפי זקנים שאינם חסרי ישע על ידי צאצאיהם. בכל הנוגע לסכסוכי משפחה הדגישה ועדת שינבויס את החשיבות שבממשק בין משפט לטיפול ובלשונה:

"אין לנתק את הצד הטיפולי מן הצד המשפטי. בתי המשפט ובתי הדין לבדם אינם ערוכים לטפל בסכסוכי משפחה. בית המשפט הוא אחד מן הזרועות המסדירות את ענייני המשפחה. הרשויות המטפלות והעוסקות ברווחת המשפחה ויחידיה הן חלק בלתי נפרד מהסדר הסכסוך במשפחה, והן חייבות לעבוד תוך תיאום מלא עם בתי המשפט ובתי הדין, לעמוד לרשותם במהלך הכרעותיהם בסכסוכי משפחה ולהיות בקשר רצוף עמם בכל ענין הנתון לסמכותם ולהכרעתם. בדיון בענייני משפחה לא תמיד נדרשת הכרעה משפטית כבסכסוך רגיל; לעיתים קרובות נדרש טיפול והבאת הצדדים לידי הסדר משותף".

תפיסה זו השתרשה, ובתי המשפט בפסיקותיהם חזרו ועמדו על חשיבותה.⁶¹ כפועל יוצא של תפיסה זו, ובהתאם לסעיף 5 לחוק בתי משפט לענייני משפחה וצו בית המשפט לענייני משפחה (הקמת יחידות סיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן),⁶² הוקמו יחידות סיוע בבית המשפט לענייני משפחה. יחידות אלו מעניקות שירותי ייעוץ וטיפול למשפחות

של בתי המשפט הטיפולים. את בעיות הנגישות לבית משפט זה יש לפתור באמצעות הקמת בתי משפט נוספים למשפחה.

60 משרד המשפטים דין וחשבון הוועדה לבחינת יישום דיני המשפחה (1986) (להלן: "ועדת שינבויס").

61 בש"א (שלום נצ') 2139/06 ספדי נ' ספדי, פס' 15–20 לפסק דינו של השופט סרחאן (פורסם בנבו, 18.6.2006); ע"א (מחוזי ת"א) 1751/95 סנגבי נ' סנגבי, פ"ד תשנ"ו(2) 517 (1996).

62 צו בית המשפט לענייני משפחה (הקמת יחידות סיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן), התשנ"ו–1996.

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

שעניין נדון בבית המשפט ומסייעות לבית המשפט בשילוב הפן המשפטי.⁶³ כמו כן, הן פועלות למציאת מענים לתביעות ובקשות שהובאו בפני בית משפט באמצעות טכניקות של פישור וגישור.⁶⁴ היחידות עוסקות בעיקר בסוגיות של משמורת ויחסי הורים-ילדים,⁶⁵ אך גם בתחום של אלימות במשפחה כולל במקרים של הורים הפונים לבית המשפט לשם קבלת צווי הגנה נגד צאצאיהם הבגירים.⁶⁶ עם זאת, אין ביחידות אלו כדי לתת מענה טיפולי מקיף ורחב לתופעה של אלימות במשפחה. תפקידן מצטמצם בהערכת מצב ראשונית ובהפניה לשרותים מתאימים להמשך טיפול,⁶⁷ בדומה לדרכי התערבותן בתחומים אחרים.⁶⁸ גורמי טיפול נוספים שבהם בית המשפט לענייני משפחה מסתייע הם עובדים סוציאליים לחוקים שונים. עובד סוציאלי לפי החוק הוא עובד סוציאלי אשר מתמנה לחוק מסוים או לחוקים מסוימים. סמכויותיו נגזרות מהחוק הספציפי שבמסגרתו הוא פועל. עובד סוציאלי לפי החוק הוא "בעל דבר", המביא את העניין שבתחום סמכותו לבתי המשפט, ומקבל הוראות לפעולה מבית המשפט.⁶⁹ בהליך המשפטי עצמו העובד הסוציאלי לפי החוק משמש כזרועו הארוכה של בית המשפט ומתבקש לחוות דעתו בנושא הנדון, כמו למשל – האם במקרה של אלימות במשפחה יש מקום להאריך צו הגנה או לבטלו.⁷⁰ העובד סוציאלי לפי החוק יוצא ל"שטח", אוסף מידע,⁷¹ יוצר קשר עם הגורמים הרלוונטיים, מתרשם מהמערכת המשפטית, מאישיותו של האדם נשוא הדיון, בוחן אפשרויות פעולה ועוד, הכול בהתאם לנסיבות המקרה והוראות בית המשפט. לאחר בחינה והתרשמות, העובד הסוציאלי לחוק מגיש תסקיר לבית המשפט הכולל המלצות בנושא הנדון. התסקירים משקפים מומחיות מקצועית, ועל כן זוכים להערכת בית המשפט ולאמונו, ועשויים להשפיע השפעה מכרעת על הפתרונות שיאמץ.⁷² עם זאת, העובדים הסוציאליים לחוק, בדומה ליחידות הסיוע, אינם משמשים גורם המעניק טיפול מקיף ורחב, אלא גורם מאבחן, מייעץ וממליץ. עבודתם של העובדים הסוציאליים לחוק

- 63 רות זפרן "הקשיים הכרוכים בחוות-הדעת המקצועיות – טעם נוסף לעיצוב מחדש של הדין בשאלת חלוקתה של האחריות ההורית" עיוני משפט לו 269, 277 (2013); ענבר, נבו ולהמן, לעיל ה"ש 39, בעמ' 27.
- 64 זפרן, שם.
- 65 שם.
- 66 ענבר, נבו ולהמן, לעיל ה"ש 39, בעמ' 48.
- 67 שם.
- 68 שם, בעמ' 34.
- 69 שרה צוובנר "סמכויות ותפקידים של פקידי הסעד וועדות החלטה" (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, 2003).
- 70 ס' 6 לחוק למניעת אלימות במשפחה.
- 71 ס' 3 לחוק הסעד (סדרי דין בעניני קטינים, חולי נפש ונעדרים), התשט"ו-1955, מעניק לעובד הסוציאלי לפי החוק סמכויות חקירה, ובכללן היתר כניסה לחצרות ולבתים, איסוף מידע בהסתמך על עדות שמיעה ועוד.
- 72 דן שניט החוק, הפרט ושירותי הרווחה: המסגרת החוקית של העבודה הסוציאלית בישראל 112-116 (1989); חנה בן-עמי "פקידי הסעד בעידן בית המשפט לענייני משפחה" אוגדן לפקידי הסעד לסדרי דין 15-16 (רונית צור עורכת, 2001); חיים פורת "על הזיקה בין עבודת פקיד הסעד לעבודת בית המשפט" אוגדן לפקידי הסעד לסדרי דין 17 (רונית צור עורכת, 2001).

ויחידות הסיוע משלימות זו את זו, ושניהם מהווים גורם משמעותי ביכולתו של בית המשפט לתת מענה ראוי למקרה המובא בפניו.⁷³

נוסף על גורם הטיפולי הייעוצי, לבית המשפט לענייני משפחה כמה מאפיינים נוספים המאפשרים לו להביט על הסכסוך המשפחתי ולפעול ליישובו מתוך זווית ראייה רחבה המביאה בחשבון גם היבטים רגשיים וטיפוליים: כל ענייני המשפחה נדונים בפני שופט אחד אשר לכאורה הוא בעל מומחיות בתחום;⁷⁴ צמצום השימוש בהליך האדוורסרי כאשר ההליכים הפרוצדורליים גמישים יותר מההליכים הנהוגים בבתי משפט רגילים.⁷⁵ זאת ועוד, לבית המשפט הסמכות להורות על התערבויות טיפוליות.⁷⁶ כפי שנרחיב בפרק הדין בבתי משפט טיפוליים, אפיונים אלו מהווים אבני יסוד בבתי משפט אלו. מהאמור לעיל עולה כי לבית המשפט לענייני משפחה התנהלות שיפוטית טיפולית מסוימת, והוא בעל מאפיינים מעין-טיפוליים.⁷⁷

כפי שצוין לעיל, בכל הנוגע להתמודדות עם התופעה של התעללות בזקנים שאינם חסרי ישע על ידי צאצאיהם, הכלי החוקי העיקרי המצוי בידיו של בית המשפט לענייני משפחה הוא החוק למניעת אלימות במשפחה.⁷⁸

2. חוק למניעת אלימות במשפחה – רקע כללי

החוק למניעת אלימות במשפחה חוקק בעקבות דו"ח הוועדה בנושא אלימות במשפחה בראשותה של עו"ד יהודית קרפ.⁷⁹ הוועדה שעסקה בתופעה של אלימות בין בני זוג המליצה בין השאר על הסדרת מודל צווי ההגנה. מודל צווי ההגנה מניח כי בראש ובראשונה יש לתת הגנה לנפגעים, ועל כן יש מקום להליך משפטי מהיר, מידי, פשוט ויעיל, מה שאינו מתאפשר בהליכים פליליים ואזרחיים רגילים מעצם מהותם. ההגדרה של בן משפחה בסעיף 1 לחוק רחבה, והוא חל גם במקרים של צאצאים הפוגעים בהוריהם הזקנים.

סעיף 2(א) לחוק שכותרתו "צו הגנה" קובע מה בית משפט רשאי לאסור על הפוגע במסגרת צו ההגנה.⁸⁰ סעיף 3 לחוק קובע כי הסמכות לבקשת צו הגנה נתונה לבן משפחה,

73 בן-עמי, שם.

74 השופט שוחט סבור כי הישגו הגדול ביותר של בית המשפט לענייני משפחה הוא יצירת כתובת מקצועית אחת אשר מומחיותה בתחום ענייני המשפחה. ראו שאול שוחט "בית המשפט לענייני משפחה – האמנם בית?" משפחה במשפט ב 375, 377 (2008). ואכן הצורך בשופט בעל מומחיות בתחום ענייני המשפחה נקבע בס' 2(ג) לחוק בית המשפט לענייני משפחה: "כשיר להתמנות לשופט בית משפט לענייני משפחה מי שהינו בעל ידע וניסיון מקצועי בתחום זה".

75 זפרן, לעיל ה"ש 63, בעמ' 276.

76 כך למשל ס' 2 לחוק למניעת אלימות במשפחה.

77 קרני פרלמן "פרספקטיבה מגדרית ותרומתה לבחינת סגנונות ניהול של הליכי שפיטה" המשפט טז 545, 525 (2011); זפרן, לעיל ה"ש 63, בעמ' 277.

78 כפי שעולה מס' 1(6)(ט) לחוק בית המשפט לענייני משפחה.

79 יהודית קרפ "דו"ח הוועדה בנושא אלימות במשפחה" מעמד האישה בחברה ובמשפט 280 (פרנסס רדאי, כרמל שלו ומיכל ליבן-קובי עורכות, 1995).

80 ס' 2(א) לחוק למניעת אלימות במשפחה קובע כדלהלן: "בית המשפט רשאי לתת צו האוסר על אדם לעשות את אלה כולם או מקצתם או לקבוע להם תנאים (להלן – צו הגנה): (1) להיכנס

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

היועץ המשפטי לממשלה או נציגו, תובע משטרתי, עובד סוציאלי לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה) או עובד סוציאלי לפי חוק ההגנה על החוסים. לפי חוק ההגנה על חוסים, לעובד סוציאלי נתונה הסמכות לבקש צו הגנה. סמכות זו התווספה רק בשנת 2007 באמצעות תיקון מס' 10 לחוק למניעת אלימות במשפחה.⁸¹ אמנם חוק ההגנה על חוסים אינו חל רק על אוכלוסיית הזקנים, אולם תיקון זה נעשה על רקע תופעת ההתעללות בזקנים.⁸² בנוסף, בסעיף 3 לחוק כלולים התנאים אשר בהתקיים אחד מהם רשאי בית המשפט להוציא צו הגנה נגד בן משפחה.⁸³

3. חוק למניעת אלימות במשפחה – תכלית החוק

תכליתו של החוק למניעת אלימות במשפחה היא מניעת המשך האלימות, ואין מטרתו להעניש על אלימות שהתרחשה בעבר.⁸⁴ תוקפו של צו הגנה מוגבל בזמן.⁸⁵ העילות להוצאת צו הגנה, כמו גם משך זמנו המוגבל, משקפים את אחת ממטרות החוק: ליתן תרופה זמנית למניעת סיכונים ממשיים.⁸⁶ מטרה נוספת התווספה עם תיקון מס' 2 לחוק.⁸⁷ תיקון זה מסמיך את בית המשפט לערב גורמים טיפוליים באמצעות סעיף 2 לחוק אשר כותרתו "התחייבות לקבלת טיפול".⁸⁸

הסעיף קובע כי עם מתן צו הגנה או לאחריו בית המשפט רשאי להורות למקבל הצו להתחייב לקבל טיפול מגורם שיקבע. הסעיף קובע כי הוראה כזו תינתן בכפוף לתסקיר של עובד סוציאלי לחוק שבו נקבע כי הפוגע מתאים לטיפול, מסכים לו וכן קיימת מסגרת מתאימה

לדירה בה מתגורר בן משפחתו או להימצא בתחום מרחק מסויים מאותה דירה, והוא אף אם יש לו זכות כלשהי בה; (2) להטריד את בן משפחתו בכל דרך ובכל מקום; (3) לפעול בכל דרך המונעת או המקשה על שימוש בנכס המשמש כדין את בן משפחתו, והוא אף אם יש לו זכות כלשהי בנכס".

- 81 חוק למניעת אלימות במשפחה (תיקון מס' 10), התשס"ח–2007.
- 82 ראו דברי הסבר להצעת חוק למניעת אלימות במשפחה (תיקון מס' 10), התשס"ח–2007.
- 83 ס' 3 לחוק למניעת אלימות במשפחה.
- 84 ראו תמ"ש (משפחה י-ם) 27105/97 כ' נ' כ', פס' 111 לפסק דינו של השופט גרינברגר (פורסם בנבו, 3.11.1999), שם נכתב: "יש לזכור, ולהדגיש, כי החוק למניעת אלימות במשפחה, כשמו כן הוא: החוק מיועד למניעת אלימות בעתיד, ולא להעניש על אלימות בעבר. לא בפלילים קא עסקינן".
- 85 ס' 5 לחוק למניעת אלימות במשפחה.
- 86 רבקה מקייס "החוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א–1991" מעמד האישה בחברה ובמשפט 307 (פרנסס רדאי, כרמל שלו ומיכל ליבן-קובי עורכות, 1995).
- 87 הצעת חוק למניעת אלימות במשפחה (תיקון מס' 2) (תיקונים שונים), התשנ"ו–1996.
- 88 גם בטרם תוקן החוק רווחה התפיסה שיש מקום, בצד הוצאת צו ההגנה להניע הליך טיפולי, אך התיקון בחוק הסמיך את בית המשפט להורות על כך. ראו מקייס, לעיל ה"ש 86.

עבורו. כמו כן בית המשפט אמור לעקוב אחר התקדמות הטיפול.⁸⁹ מטרה זו היא מניעת האלימות לטווח הארוך, כפי שמובהר על ידי השופט שוחט:⁹⁰

”מדברים אלה ניתן ללמוד ששתי מטרות לו לחוק – מטרה קרובה ומטרה רחוקה. המטרה הקרובה היא אותה ‘עזרה ראשונה’ שיש ליתן לבן המשפחה המוגן על מנת להגן עליו פיזית מהאלימות שהופעלה כנגדו במשפחה. המטרה הרחוקה היא למנוע הישנותה של האלימות במשפחה, ומניעה כידוע אינה לתקופה קצרה אלא לתקופה ארוכה, והיא אינה רק ענין לבית המשפט אלא בראש ובראשונה לגורמים טיפוליים שונים בקהילה.”

4. התחייבות לקבל טיפול – בין הוראת החוק ליישומו בפועל

מהאמור לעיל עולה כי לכאורה החוק למניעת אלימות במשפחה מהווה הסדר משפטי אפשרי ואף מתאים במקרים של מרים ודומיו: החוק חל על זקנים שאינם חסרי ישע; התנאים המקדמיים הנדרשים על פי החוק מתקיימים בצורה ברורה לכאורה (קיומה של קרבת המשפחה, ומציאות של אלימות במשמעותה הרחבה); ועל פי החוק, בית המשפט מוסמך לא רק ליתן צו הגנה, אלא אף להורות לפוגע להתחייב לקבל טיפול. אולם, בפועל, מידת השימוש והיקף השימוש באמצעי הטיפולי במסגרת הליכים מכוח חוק למניעת אלימות במשפחה הוא מועט, הן כשמדובר בנשים הסובלות מאלימות מצד בני זוג,⁹¹ וכפי שעולה ממחקרו של שינדלר אף במקרים של התעללות מצד ילדים בהוריהם הזקנים.⁹²

89 ס' 2 לחוק למניעת אלימות במשפחה.

90 תמ"ש (משפחה ת"א) 63980/98 פלוני נ' פלוני, פס' 5 לפסק דינו של השופט שוחט (פורסם בנבו, 15.10.1998).

91 דלית יסעור-בורוכוביץ ויעל לביא-אפרת "צווי הגנה לנשים מוכות בישראל" חברה ורווחה כו 247, 237 (2007).

92 שינדלר, לעיל ה"ש 57, בעמ' 105–107. המחקר האיכותני שנערך על ידי שינדלר כלל ראיונות עומק מובנים בחלקם (Standardized Open – Ended Interview) עם 17 עובדות סוציאליות לפי חוק ההגנה על חוסים ששימשו בתפקיד זה בהווה ובעבר. כפי שצויין, בסמכותם של עובדים סוציאליים לפי חוק ההגנה על חוסים להגיש בקשות לצווי הגנה במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה. הראיונות עובדו בעזרת המתודולוגיה של התאוריה המעוגנת בשדה, הכוללת איתור תמות ונושאים החוזרים על עצמם וקיבוצם לקטגוריות ראשוניות ולקטגוריות גרעין. ראו שם, בפרק ו'. נוסף על מחקר זה ניתן להסיק על מיעוט השימוש באמצעי הטיפולי הוראה להתחייבות לקבל טיפול – כלפי צאצאים הפוגעים בהוריהם הזקנים אף מניסיונם של מחבר המאמר וכן עורכי דין נוספים הפועלים במסגרת עמותת "יד ריבה – סיוע משפטי לקשיש". העמותה פועלת במסגרת תכנית למניעת התעללות והזנחה כלפי קשישים במעל 30 רשויות ברחבי הארץ, בשיתוף עם שירותי הרווחה. עורכי דין מטעם העמותה, כולל עו"ד מיקי שינדלר אחד ממחברי מאמר זה, משתתפים מדי שנה בעשרות ישיבות של הוועדות למניעת התעללות והזנחה בזקנים הפועלים מתוקף ס' 2.6 להודעות המנכ"ל, בהוראה 4.14 "מניעה וטיפול בהתעללות בזקנים" לפרק 4, בתקנון עבודה סוציאלית (12.10.2009). ועדות אלו כוללות בין השאר עובדים סוציאליים, עורכי דין ורופאים, ומתכנסות כדי לתת מענה למקרים מורכבים של התעללות כלפי זקנים. מדי שנה עורכי דין אלו מסייעים משפטית למאות זקנים החשופים להתעללות והזנחה אף מצד צאצאיהם, ולדבריהם השימוש בהוראת טיפול במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה נדיר ביותר. ניסיון

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

זאת ועוד: ממחקרו של שינדלר עולה כי במקרים של התעללות כלפי הזקנים, התייחסותו של בית המשפט להתערבות הטיפולית, גם כאשר ישנה התייחסות כזו, היא לרוב בגדר המלצה בלבד,⁹³ וזאת בניגוד להתערבות סמכותית טיפולית, קרי, שימוש בחוק ככלי מקצועי וטיפולי לשם מתן מענה לאוכלוסיות בסיכון.⁹⁴ בנוסף, אף אם ההורים אוזרים כוח ופועלים להרחקת הצאצא,⁹⁵ באין עבורו טיפול, ההורה יתקשה לאכוף את צו ההגנה ולמנוע את חזרתו לביתם. האמור לעיל מתואר היטב על ידי אחת מהעובדות הסוציאליות לחוק שהשתתפו במחקר של שינדלר:⁹⁶

”בחוק למניעת אלימות במשפחה יש אפשרות להורות על טיפול. הקושי הוא שלדעתי גם השופטים לא תמיד מרימים את הכפפה. אתה לא מקבל מענה ותמיד זה סוג של המלצה. היה לי מקרה של קשישים עם בת חולת נפש, ובמשך שנים יש אלימות, והאם פונה בעצמה ולאורך שנים מבקשת צווי הגנה. במקרה אחד האם הדגישה לשופטת שהבת חייבת טיפול, שתחייב אותה לטפל בעצמה. הבת לא קיבלה טיפול ואני אמרתי זאת לשופטת, אז היא אמרה שהיא לא יכולה לכפות, היא ממליצה. אבל בית המשפט לא עשה שימוש בסמכותו לנסות ולשכנע ולהטיל סנקציות.”

ובמענה לשאלה מה קורה אם אין טיפול לאותו פוגע, העובדת סוציאלית משיבה:

”אז חוזרים לאותה נקודת התחלה. במצב הטוב הקרבן יכבד את הצו ולא יכניס את הפוגע, אבל במצב הגרוע הוא יאפשר לו להיכנס.”

ובמענה לשאלה מדוע הזקן הקרבן יכניס את הפוגע לבית משיבה העובדת סוציאלית:

דומה קיים גם במסגרת הטיפול בפניות זקנים ובני משפחותיהם שמבצעת עמותת המשפט בשירות הזיקנה, שפרופ' דורון הוא יו"ר הוועד המנהל שלה. בנוסף, מתוך סקירה של כמה מאגרים משפטיים לא מצאנו ולו פסק דין אחד שבו נעשה שימוש בס' 2 לחוק למניעת אלימות במשפחה, קרי, "התחייבות לקבל טיפול".

שינדלר, לעיל ה"ש 57, בעמ' 106.

93 שרה אלון "פקידי סעד לחוקי הגנה על זקנים – החשיבות שבהכשרתם לביצוע התפקיד" גרונטולוגיה וגריאטריה לו 115, 119 (2010). אלון מבהירה שם שאף שהתערבות חוקית וסמכותית מהווה אמצעי קיצוני ואחרון שיש לעשות בו שימוש רק לאחר שמוצו כל סוגי הטיפול האחרים, הוא עדיין נתפס ככלי טיפולי.

94 המערכת המשפטית בקליפורניה שמה דגש רב על הצורך בהגנה על שלומם של הזקנים והנפיקה חוברת הדרכה על תופעת התעללות בזקנים עבור כלל השופטים הפועלים במדינה. ראו *Elder Abuse – Pocket Reference: A Medical/Legal Resource for California Judicial Officers* 13 (נברדק לאחרונה ב-21.1.2016). בחוברת ישנה התייחסות מפורשת לקושי הרב שיש לזקן בהתמודדות עם התעללות המופנית כלפיו על ידי צאצאיו בשל הנטייה של הורים לפעול להגנת ילדיהם גם אם הדבר בא על חשבון שלומם וזאת בשל בושה והאשמה עצמית; הרצון לשמר קשר עם הצאצאים; החשש כי הילד יישאר ללא קורת גג אם יפעל נגדו; קושי להתמודד עם מניפולציות רגשיות מצד הילד. יש לציין כי החוברת אינה מיועדת רק לשופטים, אלא לכל ה-Judicial Officers.

שינדלר, לעיל ה"ש 57, בעמ' 106.

”כי ההחלטה לזרוק את הילד החולה מהבית קשה מאוד להורים, בהיבנים שאין טיפול עבור הבן. אז האלימות חוזרת על עצמה.”

לדברי העובדת סוציאלית, הפתרון הוא לנסות לכפות טיפול באמצעות סנקציות. יש לציין כי הפרה של צווי הגנה היא תופעה שכיחה, והמחוקק הציע כמה הצעות חוק כדי למנוע אותה, וזאת באמצעות הענשת מפר הצו.⁹⁷ עם זאת, אנו סבורים כי אין בכך די, וכאשר האלימות היא תוצר של הפסיכופתולוגיה של הפוגע, מניעת אלימות לאורך זמן דורשת שהפוגע יטופל. לשם כך יש מקום לעשות שימוש בהוראת הטיפול המצויה בחוק למניעת אלימות במשפחה.

אם כן, מדוע בית המשפט כמעט שאינו עושה שימוש באותה הוראת טיפול. להבנתנו הסיבה לכך נעוצה בעיקר בשניים: ראשית, כדי להפעיל התערבות סמכותית טיפולית כלפי הצאצאים הפוגעים, נדרש מבית המשפט לענייני משפחה לפעול על בסיס עקרונותיו ודרכי פעולתו של בית משפט טיפולי, דבר שלא נעשה. שנית, קיים מחסור רב במסגרות טיפוליות עבור פוגעים רבים שקרבנותיהם הם בני משפחותיהם הזקנים, וכפי שעולה מסעיף 2 לחוק, כדי שניתן יהיה להורות על התחייבות לקבל טיפול, יש צורך במסגרת המתאימה לכך. בפרק הבא נדון בסוגיות אלו.

ד. פתרונות מוצעים, דרכי התמודדות, אכיפה והתערבות המדינה

להבנתנו, כדי להפעיל התערבות סמכותית טיפולית כלפי הצאצאים הפוגעים, נדרש מבית המשפט לענייני משפחה לפעול על בסיס עקרונותיו ודרכי פעולתו של בית משפט טיפולי. ראשית, נבהיר מהם אותם בתי משפט טיפוליים.

1. בתי משפט טיפוליים

בתי המשפט המסורתיים, הקלאסיים מתמקדים בהכרעה במחלוקת העובדתית והמשפטית המונחת בפניהם, וזאת באמצעות הליך שפיטה אדוורסרי, פורמליסטי ורציונלי.⁹⁸ במהלך העשורים האחרונים עלתה ההכרה במדינות שונות כי בתי המשפט המסורתיים אינם מצליחים

97 ראו למשל הצעת חוק למניעת אלימות במשפחה (תיקון – מעצר מפרי צו הגנה), התשע"ה–2015, אם כי הצעת החוק מתייחסת לכל בן משפחה אף כאן הדגש הוא על אלימות כלפי נשים.

98 קרני פרלמן “תפקיד השופט התרופיטי והתייחסותו לרעיונות מאסכולת הֶרְאֵלְזוֹם המשפטית” מחקרי משפט כו 415, 419–421 (2010). באופן כללי ניתן לתאר את ההליך האדוורסרי כהליך שבו כל אחד מהצדדים פורס את טענותיו העובדתיות והמשפטיות בפני בית המשפט ומבקש לקעקע את טענותיו של הצד האחר. במאבק משפטי זה אמור בית המשפט לשמש צד ניטרלי, אובייקטיבי ופסיבי, ולהכריע בין העמדות המנוגדות לאור החוק. ראו David B. Wexler & Bruce J. Winick, *A Transformation in the Judicial Role, in JUDGING IN A THERAPEUTIC KEY THERAPEUTIC JURISPRUDENCE AND THE COURT* 3 (David B. Wexler & Bruce J. Winick eds., 2003). להליך המשפטי הנ”ל נלווים כללים פרוצדורליים, פורמליסטיים, הן לניהול סדרי הדין והן לדיני הראיות, מתוך תפיסה כי קיומם יבטיח הליך משפטי הוגן.

התעללות והזנחה כלפי זקנים חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

להתמודד עם סוגיות משפטיות שונות, בעיקר במישור הפלילי והמשפחתי, כגון: עברות סמים, אלימות בין בני זוג, התעללות כלפי קטינים ועוד. סוגיות אלו מתאפיינות בהישנות העברות: כך למשל במישור הפלילי, העברייני נענש, נכלא, משתחרר וחוזר לטורו.⁹⁹ תופעה זו מכונה תופעת "הדלת המסתובבת".¹⁰⁰ הביקורת שהופנתה כלפי בתי המשפט המסורתיים הייתה כי אין הם מצליחים למגר התנהגות חוזרת ונשנית זו, משום שהם מטפלים בסימפטומים של המעשה ואינם מתמודדים עם שורש הבעיה ועם מהותה.¹⁰¹ תובנות אלו הביאו להקמתם של בתי משפט וטריבונלים פותרים בעיות (problem solving courts)¹⁰² או בשמם האחר בתי משפט וטריבונלים טיפוליים.¹⁰³

בתי המשפט הטיפוליים החלו לפעול בארצות-הברית בסוף שנות השמונים למאה הקודמת. בשנת 1989 הוקם במיאמי שבמדינת פלורידה בית המשפט הטיפולי הראשון לטיפול במכורים לסמים המבצעים עברות. בית המשפט הזה הוקם כדי להתמודד עם עבריינות סמים, מתוך הבנה והכרה בכך שהאנשים המבצעים עברות אלו עושים זאת בשל התמכרותם לסמים. במקום להתמקד בענישת העברייני, התמקדו בתי המשפט האלה בטיפול בעברייני ובשיקומו.¹⁰⁴ כחלופה לענישה פלילית או הקלה בה, אפשר בית המשפט לעברייני לבחור בהליך טיפולי לשם גמילתו מהחומר הממכר ושיבה לאורח חיים נורמטיבי. על העברייני היה להתחייב לעמוד בתכנית הטיפולית שעוצבה למענו, ובית המשפט נדרש לפקח על ביצוע התכנית.

הצלחתם של בתי המשפט האלו הביאה לפיתוח בתי משפט וטריבונלים מעין-שיפוטיים נוספים לטיפול במכורים לסמים, כמו גם ערכאות טיפוליות אחרות, כגון: בתי משפט קהילתיים, בתי משפט לבריאות הנפש, בתי משפט לענייני משפחה, בית משפט לאלימות במשפחה¹⁰⁵ ומאז שנת 2002 אפילו בתי משפט לטיפול בענייניהם של זקנים.¹⁰⁶ ברומה לבתי המשפט לטיפול במכורים לסמים, הרציונל שעמד בבסיס הקמתם של בתי המשפט האלה היה

99 Wexler & Winick, שם, בעמ' 5; פרלמן, שם, בעמ' 434.

100 Wexler & Winick, שם, בעמ' 4.

101 שם, בעמ' 5.

102 MICHAEL S. KING, SOLUTION-FOCUSED JUDGING BENCH BOOK 14 (2009); פרלמן, לעיל ה"ש 100, בעמ' 421.

103 שם, בעמ' 434. כפי שיתואר, הכוונה לא רק לבתי משפט, אלא למגוון ערכאות וטריבונלים מעין שיפוטיים, כגון ועדות ערר או ועדות רב-מקצועיות שמוענקות להן סמכויות מעין שיפוטיות וטיפוליות.

104 Peggy Fulton Hora, *Courting New Solutions Using Problem-Solving Justice: Key Component, Guiding Principles, Strategies, Responses, Models, Approaches, Blueprints and Tool Kits*, 10 CHAPMAN JOURNAL OF CRIMINAL JUSTICE 7 (2011); Susan Goldberg, *Judging For The 21st Century: A Problem-Solving Approach* (2005), available at <http://www.joasa.org.za/articles/Judgingfor21scenturyDe.pdf> (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

105 Wexler & Winick, לעיל ה"ש 98.

106 Joyce Cram, *Elder Court: Enhancing Access to Justice for Seniors* 77 (2014), available at http://www.ncsc.org/~media/Microsites/Files/Future%20Trends%202014/Elder%20Court-Enhancing%20Access%20to%20Justice%20for%20Sr_Cram.ashx (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

ההבנה כי התמודדות עם התנהגות עבריינית חוזרת ונשנית – תופעת "הדלת המסתובבת" – מצריכה התמודדות עם שורש הבעיה, האטיולוגיה הגורמת להתנהגות זו. כיום בארצות הברית בלבד יש יותר מ-2,560 בתי משפט לעברות סמים ו-1,220 בתי משפט טיפוליים אחרים המענקים שירות לכ-70,000 אנשים. כמו כן יש לפחות 25 בתי משפט מעין אלו הפעילים בארצות אחרות, 107 ובהן: קנדה, 108 אוסטרליה, 109 ניר-זילנד, 110 אירלנד, 111 אנגליה 112 ואחרות. 113 אף שכאמור, בתחילה התמקדו בתי המשפט הטיפוליים בעיקר בהתמודדות עם מעשים פליליים, עבריינים בעלי מוגבלות נפשית או מכורים, אלימות וסכסוכים במשפחה, חלחלו עקרונותיו ודרכי הפעולה שלו גם לבית המשפט הרגילים. 114

התפתחותם של הטריבונלים הטיפוליים נעשתה בד בבד עם התפתחותה של תאוריית משפטית חדשה: תאוריית המשפט הטיפולי. תאוריית המשפט הטיפולי מבוססת על התובנה שהמשפט פועל כסוכן טיפולי. למשפט המהותי, לפרוצדורות המשפטיות ולאופן שבו פועלים "בעלי התפקידים" – שופטים, עורכי דין, עובדים סוציאליים לפי החוק ועוד – השלכות טיפוליות חיוביות או שליליות על רווחתו הנפשית של האדם. 115 התאוריה מבקשת שנהיה ערים להשלכות אלו ונבחן אם ניתן לעצב את החוק וההליך המשפטי באופן שיצמצם את ההשלכות הטיפוליות השליליות וימקסם את ההשלכות הטיפוליות החיוביות, תוך מתן כבוד לערכים אחרים כגון צדק והליך נאות. 116 לאור זאת ניתן להבין מדוע תאוריית המשפט

- 107 Hora, לעיל ה"ש 104, בעמ' 11.
- 108 ראו Israel Doron, *Mental Incapacity, Guardianship and the Elderly: An Exploratory Study of Ontario's Consent and Capacity Board*, 18 CANADIAN JOURNAL OF LAW & SOCIETY, 131–148 (2003).
- 109 TERRY CARNEY & DAVID TAIT, ADULT GUARDIANSHIP EXPERIMENT: TRIBUNALS AND POPULAR JUSTICE (1997).
- 110 Kate Diesfeld & Brian Mckenna, *The Therapeutic Intent of the New Zealand Mental Health Review Tribunal*, in PSYCHIATRY, PSYCHOLOGY AND LAW 100–109 (2006).
- 111 Darius Whelan, *Mental Health Tribunals: A Significant Medico-Legal Change*, 10 MEDICO-LEGAL JOURNAL OF IRELAND 84 (2004).
- 112 Nicola Ferencz & James McGuire, *Mental Health Review Tribunals in The UK: Applying a Therapeutic Jurisprudence Perspective*, 37 COURT REVIEW 48 (2000).
- 113 KING, לעיל ה"ש 102, בעמ' 15.
- 114 מיכל אלברשטיין "הקדמה" מחקרי משפט כו 351, 355 (2010); Wexler & Winick, לעיל ה"ש 98, בעמ' 5.
- 115 הגדרת המונח "טיפול" בתורת המשפט הטיפולי היא הגדרה רחבה ועמומה, והיא כוללת בעיקר כל דבר שמחזק ומעצים את שלומו הנפשי של היחיד. אם כי וייניק מתייחס גם לשלום הפיזי של האדם, הוא מציין כי המונח "טיפול" מתייחס בעיקר לאספקטים הפסיכולוגיים והנפשיים של הצדדים. ראו Bruce J. Winick, *The Jurisprudence of Therapeutic Jurisprudence*, 3 PSYCH. PUB. POL. & L. 184 (1997).
- 116 דיוויד ב' וקסלר "תורת המשפט הטיפולי: סקירה" מחקרי משפט כו 367, 368 (2010); DAVID B. WEXLER & BRUCE J. WINICK, *ESSAYS IN THERAPEUTIC JURISPRUDENCE* (1991); DAVID B. WEXLER & BRUCE J. WINICK, *LAW IN A THERAPEUTIC KEY: DEVELOPMENTS IN THERAPEUTIC JURISPRUDENCE* (1996); MARSHALL B. KAPP, *THE LAW AND OLDER PERSONS: IS GERIATRIC JURISPRUDENCE THERAPEUTIC?* (2003).

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

הטיפול מהווה בסיס תאורטי לבתי המשפט הטיפוליים, שכן באפשרותה לסייע בעיצוב העקרונות המנחים ודרכי הפעולה של בתי משפט אלו.¹¹⁷

לבתי המשפט הטיפוליים אין התנהלות וכללי התנהגות אחידים.¹¹⁸ עם זאת, ניתן להצביע על מאפיינים, על עקרונות מנחים ועל דרכי פעולה המשותפים להם, הנגזרים מהצורך להתמודד עם "שורש הבעיה", שבגיננו מתרחשת ההתנהגות האסורה. הצלחה מעין זו תמנע את הישנותו של המעשה האסור ותביא לשינוי אמתי במצבם של הצדדים השונים המעורבים במשפט: עבריינים, פוגעים, נפגעים והציבור הרחב.

בתי המשפט הטיפוליים מתאפיינים במעורבות רבה ואקטיבית בהליך המשפטי בכלל, ובשימוש רב במעמדו ובסמכותו של השופט ליצירת מוטיבציה אצל המתדיין להסתייע בשירותי טיפול ושיקום, בפרט.¹¹⁹ בניגוד לשיטת המשפט האדוורסרית המתאפיינת ב"לעומתיות", שיטת המשפט בבתי המשפט הטיפוליים היא שיטת משפט המתאפיינת בין היתר ב"שיתופיות", קרי, בשיתוף הגורמים השונים הרלוונטיים לסכסוך ולהתנהגות האסורה, כולל הצדדים לדיון, באי כוחם, בני משפחה, אנשי מקצוע טיפוליים ועוד. בבתי המשפט הטיפוליים נמצאים אנשי מקצוע מתחום הטיפול, כגון עובדים סוציאליים ופסיכולוגים.¹²⁰ הדיון מתמקד באיתור הגורמים להתנהגות האסורה ובקביעת התערבות טיפולית שיקומית, כולל מערך מלווה, תומך ומפקח.¹²¹ דהיינו, תפקידו של בית המשפט אף כולל פיקוח על עמידתו של הפוגע, בתכנית הטיפולית שנקבעה בעבורו, כולל חיזוקים לאלו העומדים בה וסנקציות לאלו שאינם עומדים בה.

תאוריית המשפט הטיפולי ובתי המשפט הטיפוליים אינם מצפים מהשופט להיות איש מקצוע טיפולי: לרפא את חולה הנפש, לגמול את המכור לסם או לטפל בקשיים אישיים אחרים של האדם העומד לדיון. עם זאת, מצופה מהשופט שיהיה ער למצבו האישי של המתדיין ולהשלכות שיש לכך על המקרה הנדון בפניו, ויחשוב איך ניתן להתמודד עמן ביעילות, כדי לחזק את ההשלכות הטיפוליות החיוביות.¹²² הציפייה היא כי השופט יכיר את עולם התוכן התאורטי של מדעי החברה הרלוונטיים למקרים המובאים בפניו.¹²³ כך, למשל, אם מדובר בבית משפט העוסק בעברות סמים, יש מקום שהשופט יכיר מהי התמכרות, תכניות גמילה, מהן הסיבות לנשירה מתכניות אלו ועוד. כך גם בנושאים אחרים, כגון אלימות, בריאות הנפש ולענייננו, התעללות כלפי זקנים. ידע ויכולות אלו נוסף על הסתייעות בצוות מקצועי, כמו גם

117 KING, לעיל ה"ש 102, בעמ' 24–26; Goldberg, לעיל ה"ש 104.

118 Hora, לעיל ה"ש 104, בעמ' 7; פרלמן, לעיל ה"ש 98, בעמ' 435.

119 David B. Wexler & Bruce J. Winick, *Facilitating Motivation to Change*, in JUDGING IN A THERAPEUTIC KEY THERAPEUTIC JURISPRUDENCE AND THE COURT 177 (2003); Bruce J. Winick, *The Judge's Role In Encouraging Motivation For Change*, in JUDGING IN A THERAPEUTIC KEY THERAPEUTIC JURISPRUDENCE AND THE COURT 181 (2003).

120 ש.ם.

121 Wexler & Winick, לעיל ה"ש 98, בעמ' 5; פרלמן, לעיל ה"ש 98, בעמ' 437–439.

122 Goldberg, לעיל ה"ש 104, בעמ' 3–4.

123 פרלמן, לעיל ה"ש 98, בעמ' 435.

בגורמים המקצועיים הרלוונטיים בקהילה, יוכלו לסייע לשופט לפעול משפטית לשם מתן מענה יעיל וארוך טווח למקרה הנדון בפניו.

נוסף על עקרונות כלליים אלו, תאוריית המשפט הטיפולי ובתי המשפט הטיפוליים מציעים דרכי פעולה ספציפיות להליך השיפוטי הטיפולי הכוללות תקשורת בין-אישית עם הצדדים; עריכת חוזי התנהגות להתערבות הטיפולית; הימנעות מכפיית טיפול; הליך שיפוטי שיתופי ומתן החלטות טיפוליות.¹²⁴

בתי המשפט הטיפוליים אינם חפים מביקורת, ובפרט בהקשר למשפט הפלילי. נטען כי ההליך השיתופי המתנהל בבתי משפט אלו, מעורבותו האקטיבית של השופט והגמשתם של נהלים ופרוצדורות, יש בהם כדי לפגוע ביכולת להבטיח עקיבות, אחידות, הוגנות ובקרה.¹²⁵ ואולם דרך הפעולה הטיפולית טוענת כי אותם עקרונות ודרכי פעולה טיפוליים: ההקשבה ומתן הקול למתדיין; היחס המכבד, האמפטיה, ההסבר המילולי כיצד ומדוע התקבלה ההחלטה (ניטרליות), ההליך השיתופי, הפיקוח השיפוטי ועוד – כל אלו משקפים הלכה למעשה הגיונית פרוצדורלית דווקא.¹²⁶

2. בתי משפט טיפוליים הם הגורם הראוי להתמודדות עם התעללות כלפי אוכלוסיית הזקנים

התאמתם של בתי המשפט הטיפוליים להתמודדות עם תופעת התעללות בזקנים נובעת גם מהיות התופעה מתאפיינת בהישנות. כפי שצוין, כאשר הפוגע הוא בן משפחה של הזקן, ובפרט צאצא הסובל ממוגבלות נפשית, מהתמכרות או מקשיים אישיים אחרים, הזקן מתקשה לפנות לבית המשפט בבקשת סעד. יתרה מכך, אף אם הזקן פנה בבקשה לבית המשפט או שגורם אחר כגון עובד סוציאלי לפי חוק ההגנה על חוסים פנה, הזקן יתקשה לאכוף את הצו, וההתעללות ככל הנראה תחזור על עצמה. מכאן שהתערבות טיפולית בעבור הפוגע, כולל פיקוח על ביצועה, היא קריטית להתמודדות עם "שורש הבעיה" הגורם להתעללות, בבחינת "אם אין מענה לפוגע אין מענה לנפגע". לאור זאת, ובפרט משום שלפוגע אין מוטיבציה פנימית לפנות לטיפול ולשיקום, ראוי שבית המשפט יפעל באמצעות התערבות סמכותית טיפולית על פי העקרונות ודרכי הפעולה של בית המשפט הטיפולי.

כאמור, אחד מעקרונותיהם של בתי המשפט הטיפוליים הוא הימנעות מכפייה ומפטרנליזם. סיכויי ההצלחה של התערבות טיפולית שיקומית עולים כאשר המוטיבציה להתערבות זו היא של הפוגע עצמו. ואכן, לשם קבלה למסגרות טיפוליות שיקומיות כגון סל שיקום לאנשים עם מוגבלות נפשית או מסגרות למכורים נדרשים שיתוף פעולה והבעת רצון מצדו של המטופל.¹²⁷ עם זאת, בדומה לבתה של מרים, לעתים מוטיבציה זו לוקה בחסר, ואין מוצא

124 Goldberg, לעיל ה"ש 104, בעמ' 9–11.

125 ארנה רבינוביץ-עיני "בתי משפט פותרי בעיות ובעיית האחריותיות: לקחים ממיסוד הליך הגישור" מחקרי משפט כו 517, 532–526 (2010); פרלמן, לעיל ה"ש 98, בעמ' 445.

126 פרלמן, שם, בעמ' 446–449.

127 "תהליך קבלת סל שיקום" משרד הבריאות www.health.gov.il/Subjects/mental_health/rehabilitation/Pages/Sal.aspx (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016); בכל הנוגע למכורים ראו ס' 3.1

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

אחר אלא הבאת המקרה בפני בית המשפט. להבנתנו, דווקא בשל כך יש צורך בהתערבות משפטית סמכותית טיפולית, אז בית המשפט מפעיל סמכות ומכוון את הפוגע להתערבות טיפולית שיקומית, אך מאפשר לו לבחור בכך. התערבות זו נעשית באמצעות תיחום האפשרויות המוצגות בפני המתדיין. כך, למשל, כאשר מדובר בעברות פליליות מסוימות, יניח בית המשפט בפני הנאשם את האפשרות לבחור בין מסלול טיפולי שיקומי לבין מאסר,¹²⁸ ובמקרים שהחוק למניעת אלימות במשפחה מיושם, יוכל בית המשפט למשל לקצר את תקופת החלתו של צו הגנה בכפוף להסכמת הפוגע להתערבות טיפולית. התנהלות סמכותית טיפולית זו הייתה הרציונל לתיקון מס' 2 לחוק למניעת אלימות במשפחה שבעקבותיו התווסף סעיף 2א לחוק, קרי, הענקת הסמכות לבית המשפט להורות לפוגע להתחייב לקבל טיפול בכפוף להסכמתו.¹²⁹ המחוקק הניח כי הסכמה זו תינתן בשל סמכותו של בית המשפט להטיל סנקציה על הפוגע, כגון הרחקתו מביתו. דברים אלו נאמרו במפורש בדברי ההסבר להצעת החוק למניעת אלימות במשפחה (תיקון מס' 2) (תיקונים שונים), התשנ"ו–1996:

”מוצע להסמיך את בית המשפט לקבוע, בצו ההגנה, דרישה להתחייבות לשיתוף פעולה עם גורמים טיפוליים שיקבע. מטרת ההצעה היא לעודד את בית המשפט להפנות, בנסיבות המתאימות, בני משפחה לטיפול משפחתי מקצועי. מחקרים בנושא זה מעלים, כי הפניה כזו, כאשר חרב ההתחייבות בפני בית המשפט תלויה מעל ראשו של הגורם האלים, ערכה רב לאין שיעור מהפניה בעלמא, שאין בצדה סנקציה.”

בן המשפחה הפוגע מגיע לטיפול בשל לחץ חיצוני אשר מופעל על ידי בית המשפט – החשש מסנקציה. הציפייה של הגורמים הטיפוליים היא כי בעקבות הטיפול יכיר הפוגע בקיומה של בעיה ובצורך לעשות שינוי, כך שהלחץ החיצוני יוביל למוטיבציה פנימית.¹³⁰ באופן טבעי ניתן לבקר ולשאול אם “בחירה זו” אינה סוג של כפייה? האם אין היא סותרת את אותו עיקרון של הימנעות מכפייה שבו דוגלת תאוריית המשפט הטיפולי ובתי המשפט הטיפוליים? וויניק (Winick), ממעצבי תאוריית המשפט הטיפולי, ואחרים, סבורים שלא.¹³¹

לפרק 11 במדיניות הטיפול בנפגעי התמכרויות משרד הרווחה והשירותים החברתיים
www.molsa.gov.il/COMMUNITYINFO/REGULATIONS/SOCIALREGULATIONS/Pa
ges/Tas_perek_11.aspx (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016). כן ראו עמ' 44 לפרק 11 בהנחיות
לטיפול בנפגעי התמכרויות בקהילה משרד הרווחה והשירותים החברתיים
www.molsa.gov.il/COMMUNITYINFO/REGULATIONS/SOCIALREGULATIONS/Pages/Tas_perek_11.
aspx (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

128 יש לציין כי אפשרות זו קיימת במשפט הישראלי. ראו ס' 82, 83 ו-86 לחוק העונשין.

129 ס' 2א(ב) לחוק למניעת אלימות במשפחה.

130 דפנה שושני-אשכנזי “גמילה וטיפול בהתמכרויות (סמים, אלכוהול, הימורים, מין, הפרעות אכילה, עישון סיגריות) – שאלות ותשובות סביב ההחלטה לפנות לטיפול ולעזרה מקצועית”
מאמרים 2.11.2010 www.articles.co.il/article.php?id=85914 (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

131 Winick, *The Judge's Role In Encouraging Motivation For Change*, לעיל ה"ש 119, בעמ' 183–184.

לדברי וויניק, לעתים הגבול בין כפייה לבחירה הוא גבול דק. ייתכן שבעבור הפוגע מדובר בבחירה בין חלופות קשות, אך עדיין מדובר בבחירה, ובוודאי אין מדובר בכפייה בהקשר המשפטי של מונח זה. יתרה מכך, לדבריו, אם יפעלו השופטים על פי עקרונות המשפט הטיפולי – יחס של אמפטיה, כבוד, הקשבה פעילה, הימנעות מלחצים שליליים כמו איומים, מחד גיסא, ומאידך גיסא – שימוש בלחצים חיוביים, כגון שכנועים ותמריצים – יגברו הסיכויים כי הפוגע יתייחס להתערבות הטיפולית כבחירה שלו ולא כתוצאתה של כפייה משפטית. דהיינו, ההתערבות הסמכותית אינה התערבות כופה, אלא התערבות טיפולית סמכותית, שיש בה כדי להביא את הפוגע לסיוע טיפולי ושיקומי. התערבות זו הכרחית להפסקת ההתעללות. ההתערבות הסמכותית כוללת את העקרונות המנחים של השיפוט הטיפולי שהצבענו עליהם, וכן היכרות מעמיקה של השופט בנושאים ובסוגיות המונחות בפניו, ובמקרה דנן: זקנה, התעללות, בריאות הנפש, התמכרות ועוד.

מחקרים שונים כמו גם עדויות מהשטח מצביעות על הצלחה ולו חלקית של בתי משפט אלו.¹³² כך למשל המרכז להתמכרויות ושימוש בחומרים אסורים שבאוניברסיטת קולומביה, ארצות-הברית¹³³ בחן את פעילותם של ארבעים ושמונה בתי משפט טיפוליים לטיפול במכורים בסמים. המחקר העלה כי אחוזי ההצלחה של המשתתפים בתכנית הגמילה בשל הוראות בית המשפט היה באופן משמעותי גבוה יותר מתכניות גמילה אחרות; הנשפטים בפני בתי משפט אלו משפרים את סיכוייהם למצוא תעסוקה; ישנה ירידה משמעותית בהישנות עברות הסמים אצל אלו שנשפטו במסגרת בתי משפט אלו.¹³⁴ מחקר עדכני יותר שנעשה במדינת מישיגן שבארצות-הברית הצביע אף הוא על ירידה משמעותית בהישנות עברות אצל עבריינים שנשפטו בבית משפט טיפוליים לטיפול במכורים לסמים, ובנוסף גם אלו שנשפטו בבתי משפט לבריאות הנפש.¹³⁵ בשנת 2003 החל לפעול בישראל מיוזם ניסויי של בית משפט

132 בניגוד לבתי משפט לטיפול במכורים לסמים ובתי משפט לבריאות הנפש אשר מחקרים מצביעים על הצלחתם, בכל הנוגע לבתי משפט לאלימות במשפחה ממצאי ההצלחה פחות חד-משמעיים. ראו למשל Melissa Labriola, Sarah Bradley, Chris S. O'Sullivan, Michael Rempel & Samantha Moore, *A National Portrait of Domestic Violence Courts* (2010), available at <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/229659.pdf> (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016). מחקר זה בחן את עבודתם של למעלה מ-200 בתי משפט שעוסקים באלימות במשפחה בפן הפלילי בארצות-הברית, ועם זאת יש לציין כי המחקר מצביע על שונות רבה בין בתי משפט אלו ברמת המטרות והיעדים ובאופן שבו הם פועלים כך שניתן לומר שחלקם אינם פועלים על פי עקרונותיו של בתי משפט טיפוליים.

133 לאתר המרכז COLUMBIA UNIVERSITY'S NATIONAL CENTER ON ADDICTION AND SUBSTANCE ABUSE (CASA), ראו <http://www.casacolumbia.org> (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

134 Steven Belenko, *Research on Drug Courts: A Critical Review*, 1 NATIONAL DRUG COURT INSTITUTE REVIEW 12, 17, 18, 21–22 (1998), available at <http://www.ndci.org/sites/default/files/ndci/CASA.Belenko.1998.pdf> (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016). יש לציין כי המחקר מצביע על צורך לבצע הערכת הצלחה של תוכניות אלו לאורך זמן רב לאחר סיום ההליך המשפטי.

135 *Michigan Problem-Solving Courts Performance and Outcome* (2014), available at <http://courts.mi.gov/Administration/SCAO/Resources/Documents/Publications/Reports/PSCAnnualReport.pdf> (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

לסמים במסגרת בית משפט השלום בתל-אביב. נאשמים שנמצאו מתאימים והסכימו להתערבות טיפולית נקלטו במסגרת תכנית טיפולית בפיקוח בית המשפט. שיעורי ההצלחה של בית משפט ניסיוני זה היו גבוהים ביותר.¹³⁶

כאמור, מאמר זה דן במקרים של זקנים החשופים להתעללות מצד צאצאיהם הסובלים מפסיכופתולוגיה כגון הפרעות באישיות, מחלות נפש, התמכרות ועוד, ועל כן על סמך נתונים אלו אנו סבורים שסיכויי של בית משפט טיפולי לתת מענה לתופעה זו גבוהים. זאת ועוד, ניתן גם להסיק על סיכויי ההצלחה הגבוהים של בתי משפט טיפוליים בהתמודדות עם התופעה של התעללות כלפי זקנים מפעילותם של בתי משפט לזקנים (Elder Courts). בתי משפט אלו החלו לפעול בשנת 2002 בקליפורניה שבארצות-הברית, בתחילה במחוז Alameda ולאחר מכן בשנת 2008 במחוז Contra Costa.¹³⁷ סמכויותיו של בית משפט זה כללו טיפול במגוון עניינים, פליליים ואזרחיים שבהם הזקן נפגע כגון אלימות במשפחה, אפוטרופוס, שכירות ועוד.¹³⁸ נוסף על התנהלות על פי דרכי הפעולה של בית משפט טיפולי,¹³⁹ בית משפט זה נגיש, וכן מאפשר ללא תשלום, ייעוץ משפטי ותמיכה נפשית וחברתית לאותם זקנים המתקשים לפעול נגד ההתעללות המופנית כלפיהם.¹⁴⁰ הצלחת בית המשפט באה לידי ביטוי בין השאר במתן החלטות בשלב מקדמי ביותר, השמות סוף להתעללות, וכך נמנע מהזקן הקושי בהתייצבות מתמשכת מול הפוגע. בנוסף, לבית המשפט הצלחה רבה באכיפת החלטות אלו.¹⁴¹ יש לציין כי בית המשפט לזקנים ב-Contra Costa מהווה חלק ממערך של בתי משפט טיפוליים הפועל באותו מחוז, הכולל בית משפט למכורים לסמים, לבריאות הנפש ולאלימות במשפחה – כולם פועלים תחת ניהולו של שופט אחד המתמחה בתחומים אלו.¹⁴²

להבנתנו, יש היגיון רב בהכפפת בתי משפט אלו תחת שופט אחד בשל החפיפה הקיימת לעתים בין נושאי הדין, כמו למשל במקרה של צאצא הסובל מהתמכרות לסמים ולקושי נפשית ומתעלל באביו הזקן. ואכן, בחוברת ההדרכה על תופעת התעללות בזקנים שהונפקה עבור כלל השופטים הפועלים במדינת קליפורניה, מצוין מפורשות כי במקרים הרלוונטיים יש מקום לפעול על פי עקרונותיו של בתי משפט למכורים לסמים ואלימות במשפחה. כך למשל יש לתת הוראה לפוגע לעבור טיפול, ויש לפקח על עמידה בצווי הגנה.¹⁴³

136 רבינוביץ-עיני, לעיל ה"ש 125, בעמ' 524.
137 Cram, לעיל ה"ש 106; יש לציין כי הקמת בתי משפט אלו היו פרי יזמה של שופטים מקומיים. בתי משפט לזקנים עדיין בראשית דרכם, בית משפט נוסף קיים במחוז Ventura County's שבקליפורניה ונבחן פיתוח של בתי משפט אלו במדינות נוספות בארצות הברית. להרחבה ראו את אתר האינטרנט של בתי המשפט בקליפורניה: <http://www.courts.ca.gov/14124.htm> (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

138 שם.

139 שם, בעמ' 79.

140 שם, בעמ' 78–79.

141 שם, בעמ' 78.

142 ראו אתר האינטרנט של בתי המשפט בקליפורניה, לעיל ה"ש 137.

143 ראו Elder Abuse – Pocket Reference, לעיל ה"ש 95, בעמ' 24.

שאלה שבדאי עולה בפיתוח בתי משפט טיפוליים נוגעת להוצאות הכלכליות הרבות שיתכן שנלוות לכך. אולם, כפי שניתן ללמוד מהמקרה של בית המשפט לזקנים ב- *Contra Costa*, הבניית שיתופי פעולה עם גורמים בקהילה כגון מרכזי טיפול, גופים המעניקים סיוע משפטי בהתנדבות וארגונים הפועלים לשם תמיכה וסיוע לזקנים – כל אלו מאפשרים להקים בתי משפט אלו תוך מזעור העלויות הכספיות.¹⁴⁴

כפי שצוין בפרק ג, בית משפט לענייני משפחה הוא בית משפט בעל מאפיינים טיפוליים. תכלית הקמתו ומאפייניו דומים דמיון רב לתכליתו של בית המשפט הטיפולי ולמאפייניו. שניהם מבקשים להתמודד עם שורש הבעיה באמצעות שופט בעל מומחיות בתחום, הנעזר בגופי ייעוץ מקצועיים טיפוליים ופועל תוך צמצום השימוש בהליך האדוורסרי. ההליכים הפרוצדורליים גמישים יותר מההליכים הנהוגים בבתי משפט רגילים.¹⁴⁵ על אף דמיון זה, בפועל, בית המשפט לענייני משפחה בישראל אינו פועל באופן שיטתי ועקבי על פי עקרונות בתי המשפט הטיפוליים, ובפרט בכל הנוגע להתמודדות סמכותית טיפולית עם תופעת ההתעללות בזקנים. מציאות זו היא ככל הנראה תולדה של כמה מרכיבים שיוצרים בסופו של יום את המכלול שנטען לעיל.

ראשית, לא מצאנו מקור כלשהו המצביע על כך שבבית משפט לענייני משפחה קיימת משנה סדורה בכל הנוגע להתנהלות ולכישורים הבין-אישיים של השופט מול המתדיינים. ניתן להסיק כי כך הם פני הדברים אף מדבריו של שופט בית המשפט לענייני משפחה מנחם הכהן במאמרו "השיח הבינאישי המקופל בדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה". במאמרו זה השופט מבקש לברר איך על השופט בבית משפט לענייני משפחה להתנהל: האם באופן אחיד, אובייקטיבי, פורמלי, מנוכר או שיש להמליץ על "שביל זהב" שכולל גם מעורבות והזדהות.¹⁴⁶ נוסף על התייחסות למערכת העובדתית והחוקית, השופט ממליץ על הקשבה לדקויות הרגשיות, באמצעות ניהול דיני הראיות וסדרי הדין – גמיש יותר מההליך הנהוג בבתי משפט רגילים.¹⁴⁷ ניהול הדיון באופן אמפטי ובהתייחסות למתדיין כאל יחיד בעל נסיבות וחוויות חיים ייחודית משלו.¹⁴⁸ עם זאת, מדובר בהמלצותיו של שופט בנוגע לניהול הדיון בבית משפט לענייני משפחה, ואין הן בגדר תורה סדורה הנהוגה בבתי המשפט האלה.

144 Cram, לעיל ה"ש 106, בעמ' 179.

145 ברע"א 6558/99 חבס נ' חבס, פ"ד נד(4) 337, 342 (2000) מתייחס הנשיא ברק לתכלית שמאחורי הקמת ערכאה משפטית זו: "התכלית המונחת ביסוד סמכותו של בית-המשפט למשפחה נעוצה בתפיסה המבקשת לרכז בערכאה מקצועית אחת את מלוא המחלוקת שבין בני המשפחה, מתוך רצון לרדת – בעזרת גופי ייעוץ – לשורשיה של המחלוקת, ולפתור באופן יסודי את הבעיות האמיתיות שבין בני המשפחה".

146 מנחם הכהן "השיח הבינאישי המקופל בדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה" משפחה במשפט ב 385, 396 (2009), ועל כך שלא מצינו התייחסות לסוגיה זו בדברי החוק או בהכשרתם של שופטים.

147 ראו ס' 8(א) לחוק בית המשפט לענייני משפחה.

148 ראו הכהן, לעיל ה"ש 146, בעמ' 395–397. הכהן לומד רעיון זה מתחום הפילוסופיה הבוברנינית – "שיח של אני-אתה".

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

שנית, השופטים בבתי המשפט הטיפוליים אמורים להכיר את עולם התוכן התאורטי של מדעי החברה הרלוונטיים למקרים המובאים בפניהם, ובמקרה דנן – תופעת ההתעללות בזקנים. לשם כך יש צורך בהיכרות מעמיקה עם עולם תוכן זה כולל הכשרות ספציפיות בתחום. מעיון במערך ההשתלמויות לשופטים בשנים 2006–2011 עולה כי מתוך 175 השתלמויות שהועברו בתקופה זו, אין ולו השתלמות אחת שעוסקת בתחום התעללות, הזנחה או פגיעה בזקנים. זאת ועוד, בשנת 2006 ניתנה השתלמות אחת בתחום של אלימות במשפחה והטרדה מאיימת, אך מעיון בתכנים שהועברו בהשתלמות זו עולה כי אין התייחסות כלשהי לתופעה של התעללות בזקנים, וההשתלמות עסקה בעיקר בתופעות של אלימות והתעללות כלפי נשים וקטינים.¹⁴⁹

שלישית, מעיון בצו בית המשפט לענייני משפחה (יחידת הסיוע – כישורים מקצועיים ופיקוח מקצועי)¹⁵⁰ עולה כי ביחידות הסיוע ניתן דגש רב על מקצועיות בתחום המשפחתי וקטינים בניגוד למומחיות בתחום הזקנה. באופן ספציפי, אין כל אזכור לעולמות הידע הגרונטולוגיים, לרבות ההיבטים הפסיכולוגיים, הרפואיים והמשפחתיים של הזקנה. רביעית, כפי שצוין, שילוב הפן הטיפולי בעבודת בית המשפט נעשה בעיקר בתוך היכלו של בית המשפט, וזאת באמצעות יחידת הסיוע ועובדים סוציאליים לחוק. אין אינטראקציה מתמדת עם גורמי הטיפול בקהילה המטפלים בו כחלק מובנה מעבודת בית המשפט ואשר מוסדרים במסגרת חקיקה או נהלים כלשהם. בנוסף, וכפועל יוצא, לרוב בית המשפט אינו פועל כגורם המפקח על עמידתו של הפוגע, בתכנית הטיפולית שנקבעה בעבורו, וכך אין חיזוקים לאלו העומדים בה וסנקציות לאלו שאינם עומדים בה.

מכאן, שאף שלבית המשפט לענייני משפחה מאפיינים מסוימים של בית משפט טיפולי, עדיין אין בכך די ככל שהדברים נוגעים למקרים שבהם מעורבים זקנים שאינם חסרי ישע הנתונים להתעללות מצד צאצאיהם. כדי לתת מענה ראוי לתופעה של התעללות בזקנים על ידי צאצאיהם, יש מקום להטמיע במערך בתי המשפט לענייני משפחה באופן מלא יותר את העקרונות ודרכי הפעולה של בתי המשפט הטיפוליים כולל התמחות של בית המשפט בתופעה של התעללות בזקנים. כפי שצוין לעיל, ישנן מדינות שבהן קיים בית משפט טיפולי ייעודי

149 ראו המכון להשתלמות שופטים הרשות השופטת / elyon1.court.gov.il/heb/elyon/machon1/ pirut2006.htm#22 (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016). להלן התכנים המועברים בהשתלמות זו כפי שמופיע באתר האינטרנט של המכון להשתלמות שופטים: "ההשתלמות תעסוק במגוון העניינים הרגישים, שמערכת בתי המשפט מתמודדת עמם, בטיפול בתופעות האלימות וההתעללות במשפחה. נסקור את טיפולם של גורמי אכיפת החוק והגורמים הטיפוליים בתופעה; נבחן את הפתולוגיה של אישה מוכה; נסקור את טיפולם של בתי המשפט למשפחה באלימות במשפחה, לרבות: הוצאת צווי הגנה וצווי מניעה להבטחת מדור שקט; הוצאת קטין ממשורת הוריו; העברה בין דורית; השפעת הליכי הגירושין על תופעות האלימות; האשמות שווא על התעללות מינית בקטין; במסגרת הסכסוך בין בני הזוג וההשפעה על הדינמיקה בין הקטין להורה המואשם. ובפילילים: טיפול בתי המשפט באלימות ובהתעללות במשפחה (שלום ומחוזי); טיפול בהטרדה מאיימת; מעצר ושחרור; הפן הטיפולי; הענשה ומטרותיה".

150 ראו ס' 1 לצו בית המשפט לענייני משפחה (יחידת הסיוע – כישורים מקצועיים ופיקוח מקצועי), התשנ"ו–1996.

העוסק באלומות במשפחה ובתי משפט העוסקים ספציפית בהתעללות כלפי זקנים. עם זאת, להבנתנו, מבחינה מעשית, כדי שניתן יהיה לממש את הצעתנו ולתת מענה ראוי יותר לתופעה של התעללות בזקנים ובפרט על ידי צאצאיהם, סביר יותר לעשות שימוש בתשתית החוקית והמנהלית הקיימת בבית המשפט לענייני משפחה תוך ביצוע ההתאמות הנדרשות.

3. הצורך בהקמת מסגרות טיפוליות ושיקומיות מתאימות לפוגעים

המפתח להצלחת בית משפט הטיפולי בהתמודדות עם תופעות ההתעללות בזקנים הוא בהפניית הפוגעים לטיפול ושיקום תוך ליווי ופיקוח, וזאת באמצעות אינטראקציה מתמדת עם גורמי הטיפול בקהילה המטפלים בו – כל זאת כדי להבטיח טיפול בשורש הבעיה ומניעת הישנותה לאורך זמן. במילים אחרות, ללא מעטפת קהילתית טיפולית ראויה, ההליך השיפוטי הטיפולי נועד לכישלון גם אם מדובר בבתי משפט טיפוליים. ואכן, על פי חוק למניעת אלימות במשפחה, סמכותו של בית המשפט להורות לפוגע על התחייבות לקבל טיפול כפופה בין השאר לכך כי קיימת מסגרת טיפולית מתאימה עבורו. עיון בחקיקה כמו גם בספרות מצביע על קושי הקיים במתן מענים ומסגרות טיפוליות עבור אותם פוגעים הסובלים מפסיכופתולוגיה כלשהי.¹⁵¹

דוגמה מובהקת לטענה זו ניתן למצוא כאשר מדובר בפוגעים בעלי מוגבלות נפשית. שני חוקים נותנים לכאורה סיוע וטיפול לאנשים בעלי מוגבלות נפשית. החוק לטיפול בחולי נפש,¹⁵² וחוק שיקום נכי נפש בקהילה.¹⁵³ חוק לטיפול בחולי נפש מאפשר אשפוז מרצון¹⁵⁴ אך גם כפיית טיפול.¹⁵⁵ החוק קובע כי הפסיכיאטר המחוזי יכול להורות על אשפוז כפוי דחוף, או לא דחוף, רק כאשר האדם חולה במחלת נפש שבגינה כושר שיפוטו או כושרו לביקורת המציאות פגום במידה ניכרת.¹⁵⁶ עיון בפסיקה מלמד כי הפרשנות למצב נפשי זה היא פסיכודה,¹⁵⁷ וזאת בניגוד להפרעות נפשיות אחרות. ההוראה לאשפוז דחוף תינתן רק אם בשל

151 שינדלר, לעיל ה"ש 56, בעמ' 105–108; נעמי שטרן, יחיאל שרשבסקי, דניז נאון, נגה דניאל ונועם פישמן "אנשים עם בעיות נפשיות קשות בישראל – ראייה משולבת של מערכות השירותים" מכון ברוקדייל 40–42 (2009) brookdaleheb.jdc.org.il/_Uploads/Publications (2009) Files/549-09-SevereMentalDisorders-REP-HEB.pdf (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016).

152 חוק טיפול בחולי נפש, התשנ"א–1991.

153 חוק שיקום נכי נפש בקהילה, התש"ס–2000.

154 ס' 4 לחוק טיפול בחולי נפש.

155 בבית חולים לבריאות הנפש (ס' 9 לחוק לטיפול בחולי נפש) או לחלופין במידת האפשר טיפול מרפאתי כפוי (ס' 11 לחוק לטיפול בחולי נפש) וכל זאת לאחר בדיקה פסיכיאטרית (ס' 6 ו-7 לחוק לטיפול בחולי נפש).

156 ס' 9 לחוק טיפול בחולי נפש.

157 רע"פ 2111/93 אבנרי נ' מדינת ישראל, פ"ד מח(5) 133, 142–143 (1994); ע"ו (מחוזי חי') 36193-12-10 היועץ המשפטי לממשלה נ' פלוני, פס' 12 לפסק דינו של השופט ברלינר (פורסם בנבו, 9.1.2011). הפרעה פסיכוטית מוגדרת, כהפרעה חמורה המשפיעה על יכולת הפרט בשיפוט המציאות הסובבת אותו וביצירת מציאות חדשה ושונה על ידיו. מצב זה משפיע על החשיבה, על התפיסה ועל התנהגות הפרט. עדות למצב פסיכטי עשויה להיות בהימצאותן של מחשבות שווא או תפיסות חושיות מעוותות. עם קבוצת המחלות הפסיכוטיות נמנות הפרנויה, הסכיזופרניה,

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

הפסיכוכוזה החולה עלול לסכן את עצמו או את זולתו סיכון פיזי מידי, והוראה על אשפוז כפוי שאינו דחוף יינתן בין השאר אם בשל כך הוא עלול לסכן את עצמו או את זולתו סיכון פיזי שאינו מידי.¹⁵⁸ מכאן שהשימוש בחוק זה בכפייה כלפי פוגעים בעלי מוגבלות נפשית יכול להיעשות רק כאשר אותם פוגעים סובלים מפסיכוכוזה – בה בשעה (בדומה למקרה של מרים), בני משפחה רבים המתעללים בהוריהם הזקנים אינם בהכרח עונים להגדרה זו. זאת ועוד, אף אם החולה מקבל טיפול רפואי – באותם מקרים שיש צורך בכך – פעמים רבות אין די בכך ויש צורך בשיקומו, בפרט כדי למנוע המשך ההתעללות כלפי הוריו הזקנים. החוק שמבקש לתת מענה לצורך זה הוא חוק שיקום נכי נפש בקהילה.¹⁵⁹

כאשר עוברים זירת חוק שיקום נכי נפש בקהילה מגלים כי חוק זה מבקש לשקם את נכה הנפש באמצעות "סל שיקום" הכולל בין השאר שיקום בתחומי התעסוקה, דיור, השכלה, חברה ופנאי.¹⁶⁰ תנאי הזכאות לסל שיקום הם נכות רפואית בשל הפרעה נפשית בשיעור של 40% לפחות¹⁶¹ וכן מוטיבציה להשתקם¹⁶² (לסוגיית המוטיבציה לשיקום והצורך לעתים בהתערבות סמכותית טיפולית של בית המשפט לשם מימושה התייחסנו בפרק הקודם). אמנם חוק זה חל

המחלה הסכיזו-אפקטיבית, מחלות פסיכוטיות קצרות מועד וההפרעות האפקטיביות שבמסגרתן נכללים הדיכאון המזויר, המניה והמניה-דפרסיה. בניגוד להפרעה או למצב פסיכוטי, מוקד ההפרעה המוכרת כנירוזה בחרדה הבאה לידי ביטוי באופן ישיר או באמצעות מנגנוני הגנה, כגון כפייתיות או פוביה, ואף כי תפקודו של הפרט והתנהגותו יכולים להיפגע, חומרתה של הפגיעה נשארת בגבולותיה של הנורמה המקובלת בחברה. הקבוצה השלישית, קבוצת הפרעות האישיות, כוללת הפרעות בדפוסי התנהגות היכולות לבוא לידי ביטוי באחת או יותר מההתנהגויות הבאות: ניכור וניתוק ביחסים בין אישים, אימפולסיביות, התפרצויות זעם והתנהגות לא יציבה ולא מרוסנת, פסיביות, מופנמות ועוד; ראו אסף י" טויב משפט, פסיכיאטריה ומערכת בריאות הנפש בישראל 260 (2007); אבנר אליצור, שמואל טיאנו, חנן מוניץ ומיכה נוימן פרקים נבחרים בפסיכיאטריה 123–125, 138–139 (1997).

158 ס' 9 לחוק טיפול בחולי נפש. במסגרתו, התנאים החלופיים הנוספים שבגינם הפסיכיאטר המחוזי יוכל להורות על אשפוז כפוי לא דחוף הם: יכולתו לדאוג לצרכיו הבסיסיים פגומה בצורה קשה; הוא גורם סבל נפשי חמור לזולתו באופן הפוגע בקיום אורח החיים התקין שלו; הוא פוגע בפגיעה חמורה ברכוש.

159 ס' 1 לחוק שיקום נכי נפש בקהילה קובע כי "מטרתו של חוק זה לשקוד על שיקומם ושילובם בקהילה של נכי הנפש כדי לאפשר להם להשיג דרגה מרבית אפשרית של עצמאות תפקודית ואיכות חיים, תוך שמירה על כבודם ברוח חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו".
160 ראו תוספת לחוק שיקום נכי נפש בקהילה.

161 ס' 3(ב) לחוק שיקום נכי נפש בקהילה. במסגרתו, הפרעה נפשית בשיעור של 40% לפחות שנקבעה לפי פריטים 33 או 34 בתוספת לתקנות לקביעת אחוזי נכות.

162 "תהליך קבלת סל שיקום" משרד הבריאות [www.health.gov.il/Subjects/mental_](http://www.health.gov.il/Subjects/mental_health/rehabilitation/Pages/Sal.aspx) (נבדק לאחרונה ב-21.1.2016); אשרת ריזונבך "החירות לחיות ללא כבוד, כיצד החוק לשיקום נכי נפש בקהילה מביא להזנחתם ולחיים בשולי החברה" ביה"ס המרכזי להכשרת עובדים לשירותי הרווחה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים (2009). המחברת מבקרת את המצב שבו זכאות לסל שיקום מותנית בשיתוף פעולה מצדו של נכה הנפש והבעת רצון מפורשת מצדו לקבל שירותים אלו. לדבריה, היות שרבים מנכי הנפש אינם משתפים פעולה, אם משום שאינם מכירים במחלתם או משום שהם מתביישים בה, נמנע מהם סל שיקום, וכפועל יוצא הם נידונים לחיים ללא כבוד. יתרה מכך, כאשר מדובר בפוגעים, ההתעללות נמשכת.

על אוכלוסייה רחבה יותר של אנשים עם מוגבלות נפשית מאשר החוק לטיפול בחולי נפש, אך למרות זאת, וכפי שניתן להסיק ממחקרם המקיף של שטרון, שרשבסקי, נאון, דניאל ופישמן,¹⁶³ ישנן אוכלוסיות אשר לכאורה זכאיות לסל השיקום אך אינן יכולות ליהנות מהשירות, מאחר שזה אינו מותאם להן. כך למשל אנשים בשלבים ראשוניים של התמודדות עם המחלה; אנשים עם תחלואה כפולה (הסובלים גם מהתמכרויות או מוגבלות גופניות אחרות), אנשים עם הפרעות אכילה; אנשים עם הפרעות אישיות קשות; אנשים עם בעיות אלימות המסכנים אחרים המצויים בסביבתם; אנשים בעלי עבר עברייני אשר אושפזו במערכת בתי הסוהר. זאת ועוד, ישנן קבוצות אוכלוסייה שכלל אינן זכאיות לפי החוק לשיקום בבריאות הנפש, אך עשויות להפיק תועלת מהשיקום כגון: אנשים עם נכות נפשית הנמוכה מ-40% ואנשים המתמודדים עם המחלה, שטרם הוכרו כנכי נפש.¹⁶⁴ בנוסף, ישנן אוכלוסיות נוספות של אנשים שאינם חולי נפש אך דורשים מהלך שיקומי ואין מסגרות מתאימות ייחודיות עבורם כגון אנשים מהספקטרום האוטיסטי.¹⁶⁵ כאמור, היכולת לתת מענה משפטי טיפולי ראוי לתופעה של התעללות בזקנים כפופה למסגרות טיפוליות מתאימות עבור הפוגעים. מסקירה קצרה זו עולה כי במקרים רבים מסגרות מעין אלו – אין. היעדרם של פתרונות ושירותים טיפוליים אלה פוגע לא רק באלו הזקוקים לכך, אלא במקרים שמאמר זה עוסק בהם, גם בבני משפחותיהם הזקנים הנפגעים מהם.

יש לציין כי במהלך השנים עלו כמה הצעות חוק שטרם עוגנו בחקיקה, המבקשות להסדיר תכניות ומרכזי טיפול באלומות במשפחה אשר יספקו תמיכה ושיקום לבן משפחה האלים כולל בתחום השיקום התעסוקתי, בתחום ההשמה בעבודה ועוד. עם זאת, מתוך עיון בהצעות החוק עולה כי הדגש שוב ניתן לבעלים אלימים וכלל אין התייחסות לצאצאים הפוגעים בהוריהם הזקנים.¹⁶⁶

ה. סיכום

במאמר זה ביקשנו להציע דרכי התמודדות עם טרגדיה אנושית, תופעה שכיחה שבה זקנים הכשירים מבחינה משפטית ואשר אינם חסרי ישע חשופים להתעללות מצד צאצאיהם כאשר ההתעללות היא תוצר של הפסיכופתולוגיה של הפוגע – הפרעות באישיות, מחלת נפש, התמכרות ועוד, ואותם פוגעים מסרבים לפנות לטיפול ושיקום. זקנים אלו מצויים במלכוד: מחד גיסא, הם מעוניינים להפסיק את ההתעללות הפוגעת בהם והמסבה להם נזק, ומאידך גיסא, היות שמדובר בכך או בבת הסובלים ממוגבלות נפשית, מהתמכרות או מקושי אחר, רבים מהם מסרבים לפעול משפטית כנגדם. כפי שהבהרנו, היות שמדובר בזקנים הכשירים מבחינה

163 על אוכלוסיית בעלי המוגבלות הנפשית שאינם זכאים ל"סל שיקום" או זכאים והסל אינו מותאם להם ראו בהרחבה שטרון, שרשבסקי, נאון, דניאל ופישמן, לעיל ה"ש 151, בעמ' 40–42.

164 שם, בעמ' 42.

165 שם.

166 ראו הצעת חוק למניעת אלימות במשפחה (תיקון – תכניות ומרכזי טיפול באלומות במשפחה), התשע"ג–2013.

התעללות והזנחה כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם:
עיון ביקורתי בהתמודדות החוקית במסגרת חוק למניעת אלימות במשפחה

משפטית ואשר אינם חסרי ישע, לא ניתן לפעול להגנתם באמצעות חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, חוק ההגנה על חוסים ותיקון מס' 26 לחוק העונשין – פגיעה בקטינים וחסרי ישע. מצד שני, הואיל והפוגעים אינם נמצאים במצב נפשי המצדיק טיפול נפשי בכפייה, ולרוב הם אף מסרבים לשיקום, לא ניתן להתערב מכוח חוקי בריאות הנפש.¹⁶⁷ במילים אחרות ניתן לומר כי עולם המשפט עומד "חסר אונים" מול התופעה, משום שהוא דורש לכבד את זכותם של הזקנים הנפגעים ה"מעדיפים" את סבלם מאשר לפעול משפטית נגד יקיריהם.

עם זאת, לעתים זקנים אלו כן מעוניינים לפעול משפטית נגד צאצאיהם, וזאת בכפוף לכך שהם יזכו לטיפול, וזאת מתוך הבנה שזו הדרך להביא להפסקת ההתעללות כלפיהם כאשר בנוסף הם מקווים כי התערבות זו תביא מזור לפוגעים עצמם. התניה זו מהווה במידה מסוימת "דרך מילוט" מאותו מלכוד שבו הם מצויים. המחוקק הישראלי היה ער לצורך בהתערבות משפטית טיפולית סמכותית לשם מיגור תופעת האלימות במשפחה והסמך את בית המשפט לענייני משפחה במסגרת סעיף 2א לחוק למניעת אלימות במשפחה להורות לפוגע על התחייבות לקבל טיפול.

ביקשנו לבחון אם חוק למניעת אלימות במשפחה אכן נותן מענה ראוי לתופעה של התעללות כלפי זקנים שאינם חסרי ישע מצד צאצאיהם, ואם יש מקום לעצב הסדר משפטי חלופי שיאפשר הגנה טובה יותר או יכולות התערבות ראויות יותר באוכלוסייה זו. מסקנתנו הייתה שהמענה שניתן על ידי חוק למניעת אלימות במשפחה אינו מספק, השימוש בהוראת הטיפול אינו שכיח, וכפועל יוצא במקרים רבים התעללות שמופנית כלפי זקנים על ידי צאצאיהם נמשכת.

לאור זאת, הצענו שני שינויים מהותיים בהסדר המשפטי והחברתי הקיים אשר להבנתנו יובילו לשימוש רב יותר בהוראת טיפול זו וכפועל יוצא יאפשרו הגנה ראויה יותר לאותם זקנים. השינוי הראשון הוא ביצוע שינויים והתאמות בבתי המשפט לענייני משפחה כך שיפעלו על פי עקרונות ודרכי הפעולה של בתי המשפט הטיפוליים ובפרט הפעלת התערבות סמכותית טיפולית לשם הפניית הפוגעים לטיפול ושיקום כולל ליווי ופיקוח. השינוי השני הוא הקמת מסגרות טיפוליות עבור הפוגעים הסובלים מלקויות נפשיות, מהתמכרויות ומקשיים אישיים נוספים, ברמות שונות, כך שבית המשפט אכן יוכל להפנות את הפוגעים למסגרות המתאימות להם. כמובן יש להקים מסגרות אלה לאחר שיג ושיח מקצועיים בנדון. תקוותנו כי מאמר זה אכן יסייע במתן מענה הגנתי לאותם זקנים כמו מרים, הסובלים סבל כה רב מהתעללות המופנית כלפיהם על ידי צאצאיהם, באופן שיאפשר להם לחיות את חייהם בשלום, בכבוד ובשלווה.

ההמלצות לעיל ניתנות בזהירות המתבקשת מכיוון שיש לזכור כי הניתוח של מאמר זה אינו מבוסס על מחקר אמפירי מקיף. הוא מבוסס על שילוב של נתונים, חלקם מעוגנים בממצאי מחקר איכותני שנערך על ידי שינדלר¹⁶⁸ וחלקם מעוגנים בניסיון האישי ו"עדויות מהשטח"

167 בכל הנוגע למתן טיפול למכורים בכפוף לגילוי מוטיבציה ורצון מצדם, ראו "תהליך קבלת סל שיקום", לעיל ה"ש 127.

168 שינדלר, לעיל ה"ש 56.

שנחשפנו אליהם בשנות פעילותינו הרבות בתחום.¹⁶⁹ התקווה היא כי הניתוח המוצג במאמר זה ישמש זרז להמשך קידום המחקר האמפירי והרחבתו, ואיסוף הנתונים השיטתי בתחום המחקר המשפטי של התעללות בזקנים על ידי צאצאיהם בישראל. אין ספק שיש מקום למחקרים מקיפים בנושא, כדוגמת מחקר כמותני רחב שיבחן תיקי בית משפט לענייני משפחה והאופן שבו נעשה שימוש בחוק למניעת אלימות במשפחה במקרים של התעללות בזקנים.¹⁷⁰ בהקשר זה מעניין לגלות כי עיון בספרות המקצועית מלמד כי דגש רב ניתן למחקרים בתחום האלימות בין בני זוג והתעללות כלפי קטינים, אולם תחום המחקר המשפטי של התעללות בזקנים עדיין בתחילתו. כפי שראינו, התופעה שכיחה על כל ההשלכות הקשות הנלוות אליה, ויש מקום לחקור ולנסות לפרוץ דרך כדי למגרה. לבסוף, לצד המחקר המשפטי, יש צורך בדיון ציבורי ופתוח על אודות דרכי ההתמודדות הראויות – לא רק המשפטיות – עם תופעת ההתעללות בזקנים על ידי בני משפחותיהם.

169 ש.ם.

170 מחקרים כמותיים על אודות תיקים משפטיים בבתי המשפט לענייני משפחה קשים לביצוע בשל חסמי הנגישות הנובעים מהיות הדיונים סגורים לציבור, והיות התיקים חסויים. עם זאת, ניתן למצוא דוגמאות למחקרים אמפיריים כמותיים בתחום, וראו לדוגמה, בהקשר העוסק באפוטרופטות על זקנים, למחקר אמפירי כמותי בתחום: Israel Doron, *Ageing in the Shadow of* : Law: Elder Guardianship in Israel, 16 J. AGEING & SOC. POLICY 59 (2004).